

Sexologi

Nr. 1, 2008. Elektronisk utgave, årgang 2.
Et magasin for det sexologiske fagmiljøet.

Tema: Barn & Seksualitet

Innhold:

I det redaksjonelle hjørnet.....	2
Lederen har ordet.....	3
Kan første leveår påvirke seksualiteten etter puberteten? Et klinisk og empirisk perspektiv.....	4
Barns tanker om kjærlighet, kjønn og seksualitet.....	18
Heteroseksualitet? Hvem har egentlig skylda, mor eller far?.....	26
KroppKunn – et redskap for kartlegging av barns kunnskaper om kropp, følelser og seksualitet.....	32
Fra forskningens verden: Kvinders og mænds forbrug av pornografi ved masturbasjon.....	34

I det redaksjonelle hjørnet...

Det er en sterkt desimert redaksjon som nå – endelig – sender Sexologi nr. 1 2008 ut på Nettet. Margrete Wiede Aasland trakk seg som kjent fra redaktørvervet etter utsendelsen av forrige nummer – og hun tok dessverre med seg ytterligere to verdsatte redaksjonsmedlemmer i ”dragsuget”: Torunn Bradtvedt Larsen og Anita Skrautvol. Det betyr at redaksjonen for Sexologi nå bare består av Mette Wallace, Lars Ekeland og undertegnede rent formelt har æren av å ivareta redaktørjobben for nærværende nummer.

Det står til liv! Bare så det er sagt – men det skal ikke stikkes under en stol at nye krefter til det redaksjonelle arbeidet er *sterkt* tiltrengt. Derfor gis hermed utfordringen til alle Sexologi’s lesere om å melde seg under fanene og bidra – det er faktisk helt nødvendig for at tidsskriftet vårt fortsatt skal komme ut på nett eller i papirutgave. Vi trenger folk til å kontakte og følge opp artikkelforfattere, skrive

reportasjer og småstoff, lese korrektur, ta fotos, lage layout på bladet og – ikke minst – komme med kreative innspill til å styrke inntektssiden.

Det foreliggende nummer har Barn & Seksualitet som tema, og vi er ganske stolte over å ha fått til blad som belyser dette tema fra nok så ulike kanter både teoretisk og praktisk. I tillegg har vi en forskningsartikkel om danske kvinners og menns bruk av pornografi ved masturbasjon, som det også er en stor glede å få publisere!

Redaksjonen vil oppfordre til at så mange som mulig tar utskrift av bladet og gjerne tar det med seg ut i samfunnet, for eksempel på badestranden, i bussen eller på toget. Så bidrar man til at bladet blir synlig, og kanskje pirrer nyssgjerrigheten til en eller annen i forbifarten. Det kan jo ikke skade...

Med kollegial hilsen,
Peter Zachariassen
Redaktør

Nyt sommeren – og gjerne italiensk iskrem...

Lederen har ordet: Profesjonalisering av sexologien

Norsk Forening for Klinisk Sexologi representerer et fag som gjennom sin drøyt hundreårige historie har vært gjenstand for både interesse og skepsis – noen ganger også fordømmelse. Det er lett å forstå at et følsomt tema som seksualitet kan sette i gang sterke reaksjoner, men desto viktigere er det da å ha et solid grunnlag for den faglige orienteringen. Foreningen har vært en viktig pådriver for å sette sexologifaget på dagsorden i Norge, og til å ta opp tema som barns seksualitet, seksuelle minoriteter, overgrep-problematikk, osv. Like viktig har det vært å fokusere på det vi kunne kalle ”hverdagssex”, særlig betydningen av den gode og gledesfylte seksualiteten.

Fremdeles er temaet sex gjenstand for sterke følelser og heftige diskusjoner. Likevel er det ingen tvil om at faget tas langt mer på alvor i dag – blant annet som følge av langsiktig og solid faglig arbeid, og den allmennopplysende virksomheten sexologer har bedrevet. Når Sexologi nå bringer et temanummer om barns seksualitet, viser allsidigheten i faglige perspektiver fra de ulike bidragsyterne, at sexologien befinner seg midt i en viktig utvikling. En slik diversitet innenfor et fagmiljø er tegn på seriositet – og på profesjonalitet.

Men profesjonalitet handler også om troverdighet – og dette er nært forbundet med utøvernes vilje til å dokumentere arbeidsmåter, metodeforståelse, teori-grunnlag og etiske referansereammer. For tiden er foreningen involvert i et større prosjekt i regi av Nasjonalt Kunnskapssenter om Helsetjenesten, der formålet er å kartlegge publiserte resultater av forskning på effekter av sexologisk behandling. Vi venter spent på

sluttrapporten, den vil foreligge i løpet av nærmeste fremtid. Men selv om resultatene ikke er ferdig bearbeidet, er det allerede nå grunn til å tro at prosjektet vil bli et bidrag til å styrke den vitenskapelige basisen for klinisk, sexologisk arbeid. Dessuten vil prosjektet kunne ha betydning for arbeidet med å få til ordninger som innebærer at sexologisk behandling etter hvert blir refusjonsberettiget.

I forhold til helseforetakene har NFKS et arbeid på gang for å få opprettet sexologstillinger ved sykehusene. Foreningen er også høringsinstans i saker av sexologisk relevans. Og vi ønsker å være både premissleverandør og bidragsyter på utdanningssektoren, det gjelder særlig sexologifagets plass i undervisningstilbudene på høyskole- og universitetsnivå. Vi prøver kort sagt etter beste evne å være med der tingene skjer. Selv om vi er en liten forening, er det vårt mål at vi også i fremtiden skal markere oss som et viktig – for ikke å si *det* viktigste – fartøy på ferden mot stadig bedre kvalitetssikring av sexologiske tjenester og behandlere!

I en tid der avisene kappes om å trykke ordet ”sex” flest ganger – en kappestrid som pussig nok ser ut til å ha blitt vunnet av ærverdige Aftenposten – vil alle som står frem med krav på å representere sexologisk kompetanse, kunne bli gjenstand for medias oppmerksomhet. Dette bør være en spore til både ydmykhet og faglig årvåkenhet. De som på forskjellige måter gjør seg bruk av våre tjenester fortjener å bli møtt av den beste sexologiske kompetanse!

Ha en god sommer!

Knut Hermstad
Leder NFKS

Kan første leveår påvirke seksuallivet etter puberteten? Et klinisk og empirisk perspektiv.

Av psykolog John Nikolaisen, Institutt for Klinisk Sexologi og Terapi¹.

Innledning

I mitt arbeid med barn, ungdom og voksne som blir henvist for seksuelle problemer¹ har følgende problemstillinger dukket opp: Er det sannsynlig at seksuallivet til ungdommer og voksne er influert av relasjonelle erfaringer de første månedene av livet? Kan erfaringer fra intime relasjoner i første leveår virke inn på seksuelle tenningsmønstre senere i livet?

Jeg er ikke den første som har undret meg over dette. På slutten av 1800 tallet hevdet flere sexologer at den seksuelle utvikling startet i første leveår. Mest kjent for en slik påstand er imidlertid Sigmund Freud som hevdet dette i flere av sine skrifter. I *An Outline of Psychoanalysis* fra 1940 (Buckley, 1986) skriver han:

“A child’s first erotic object is the mother’s breast that nourishes it; love has its origin in attachment to the satisfied need for nourishment. There is no doubt that, to begin with, the child does not distinguish between breast and its own body; when the breast has to be separated from the body and shifted to the ‘outside’ because the child so often finds it absent, it carries with it as an ‘object’ part of the original narcissistic libidinal cathexis. This first object is later completed into the person of the

child’s mother, who not only nourishes it, but also looks after it and thus arouses in it a number of other physical sensations, pleasurable and unpleasurable. By her care of the child’s body she becomes its first seducer. In these two relations lies the root of a mother’s importance, unique, without parallel, established unalterably for a whole lifetime as the first and strongest love-object and as the prototype of all later love relations – for both sexes.” (min utheving).

Ifølge Sulloway (Sulloway, 1979) er Freud’s begrep om barneseksualitet og seksuell utvikling inspirert av datidens sexologer, ikke minst Albert Moll og Henry Havelock Ellis. Ellis beskrev i 1900 sammenhengen mellom amming og postpubertal seksualitet slik (gjengitt i Sulloway, 1979):

“The analogy is indeed very close, though I do not know, or cannot recall, that it has pointed out: The erectile nipple corresponds to the erectile penis, the eager watery mouth of the infant to the moist and throbbing vagina, the vitally albuminous milk to the vitally albuminous semen: The complete mutual satisfaction, physical and psychic, of mother and child, in the transfer from one to the other of a precious organized fluid, is the one true physiological analogy to the relationship of a man and woman at the climax of the sexual act” (gjengitt i Sulloway, 1979).

Både Freud og Ellis beskriver det kroppslige ikke-verbale samspillet mellom mor og barn som sentralt for seksualiteten senere i livet. Spesielt opplever jeg Ellis sin beskrivelse som veldig kroppslig forankret. Freud påpeker at denne tidlige erfaringen virker inn på barnets kjærlighetsrelasjoner gjennom hele livet.

Også flere nyere psykoanalytikere er opptatt av hvordan seksuallivet starter sin utvikling i første leveåret (Fonagy, 2002;

¹ Dette arbeidet har foregått ved Institutt for Klinisk Sexologi og Terapi i Oslo.

Laplace, 2002; Widlöcher, 2002) og påvirker seksuelle preferanser etter puberteten (Benjamin, 1988; Kristeva, 1997; Wrye, 1998). Wrye beskriver hvordan den erotiske følelsen mellom mor og barn er viktig. Hun mener, først og fremst ut i fra klinisk erfaring, at seksuelle temaer hos voksne pasienter kan inneholde temaer fra spedbarnsalderen. Spesielt fokuserer hun på hvordan udekte relasjonelle behov kan slå ut i seksuelle problemer og seksuell utilstrekkelighet (Wrye, 1998).

Jessica Benjamin (Benjamin, 1988) beskriver hvordan utviklingen av kjønnsrolle og seksualitet starter i møtet mellom mor og nyfødt barn. "Normalt", hevder hun, vil mor både ha en opplevelse av at barnet er noe kjent som hun har båret på gjennom et svangerskap, samtidig kjenner hun ikke spedbarnet som et subjekt. Morens ønske om å bli kjent med barnet er et viktig utgangspunkt for å etablere en relasjon. I dette møtet, drevet av nysgjerrighet for den andre, starter utviklingen av intime relasjoner, noe som kanskje påvirker hvordan vi håndterer andre typer intime relasjoner senere i livet. Benjamin understreker at hun tar avstand fra den tidligere psykoanalytiske forståelsen av at barnet starter som et autistisk barn, som så utvikler en symbiose, som det igjen vokser ut av til autonomi. Benjamin mener at det finnes en kontinuitet i barnets liv som består av å være to subjekter i en relasjon. Ikke en relasjon som etableres og så brytes, men en relasjon som modnes.

Psykoanalytikeren Schwartz (Schwartz, 2005) baserer seg på nyere teorier om tilknytning hos voksne (*adult attachment*), når han hevder at den seksuelle utviklingen er avhengig av tilknytningen personen har utviklet tidlig i livet (Schwartz, 2005). Schwartz forkaster den tradisjonelle driftsteorien til Freud og sier at den viktigste drivkraften i oss er ikke seksualiteten, men tilknytning. Tilknytning

er det som styrer seksualiteten, og ikke omvendt.

Problemstillinger og oversikt over artikkelen

Hensikten med denne artikkelen er å belyse sammenhengen mellom tidlige relasjonelle erfaringer og å utforske en hypotese om at relasjonelle erfaringer er et viktig grunnlag for den seksuelle utviklingen senere i livet.

Som vi har sett over finnes det mange som har teorier og kliniske erfaringer som peker mot en sammenheng mellom første leveår og postpubertal seksualitet. To spørsmål blir derfor sentrale: I hvilken grad bekrefter eller avkrefter empiri slike hypoteser? Kanskje er det også viktig å stille spørsmålet om dette er et tema som kan belyses empirisk overhodet. Psykologiens historie er full av eksempler på at de viktigste tingene i livet ikke er lett å måle vitenskapelig.

Den enkleste måten å empirisk undersøke sammenhengen mellom spedbarnsalderen og postpubertal seksualitet, er gjennom eksperimentelle dyreforsøk. Det er gjort en rekke dyrestudier der en finner slike sammenhenger. Jeg skal kort se på noen slike forsøk.

På menneskespedbarn gjøres det ikke eksperimentelle studier. Det utføres imidlertid mye forskning på temaet utvikling av intime relasjoner i første leveår. En av de eldste tradisjonene for forskning på tidlige nære relasjoner er tilknytningsforskningen. I denne tradisjonen finnes det forskning som belyser artikkelens problemstilling.

De siste tiårene har det skjedd en rivende utvikling i forståelsen av spedbarns ikke-verbale samspill med omsorgspersoner. Man tillegger spedbarnet større evnet til å inngå i, forstå og etablere stabile måter å "være sammen med andre på" enn tidligere. Innenfor dette forskningsfeltet

finnes det både teorier og empiri som forsøker å belyse hvordan spedbarnet utvikler samspill med andre, husker samspill og hvordan samspillsmønstre (implisitte ikke-verbale prosedyrer eller ”måter å være sammen på”) kan vedvare gjennom livet. Jeg tror denne nye ”tradisjonen” er relevant for å forstå en eventuell sammenheng mellom første leveår og senere seksualitet.

Jeg vil også kort se på nyere hukommelsesforskning. Det har tidligere vært hevdet at det ikke er mulig å huske fra spedbarnsalderen. En forutsetning for at spedbarnsalderen skal ha en innvirkning på senere utvikling er at den på en eller annen måte virker inn på hukommelse eller hjernens fungering.

Det sentrale spørsmålet i artikkelen er om det kan sannsynliggjøres at det er en sammenheng mellom spedbarnsalderen og postpubertal seksualitet. Hva slags sammenheng er det i så fall? På slutten vil jeg også forsøke å diskutere i hvilken grad forskning eller klinisk data er best egnet til å belyse problemstillingen. Et tema som er nært knyttet til artikkelens tema er hvordan den seksuelle utviklingen fortsetter etter spedbarnsalderen. Dette siste vil ikke være en del av fokuset for denne artikkelen.

Et annet tema som ikke er omtalt i denne artikkelen er barns seksuelle atferd på ulike alderstrinn. For en litteraturgjennomgang henvises til Nikolaisen (In press).

Kasus

Som kliniker har jeg møtt flere pasienter som har fått meg til å tenke at deres seksuelle problemer kan ha røtter tilbake til første leveår. Noen ganger har det vært en mavefølelse, andre ganger har det vært kunnskap om deres livshistorie som har fått meg til tenke på en slik sammenheng. Spesielt har personer som har oppsøkt meg med fetisjisme ofte hatt temaer fra tidlig i livet som de har visst om av ulike grunner. Uten at jeg her skal generalisere til alle

som har sterke fetisjer, så har jeg i møte med dette temaet ofte møtt personer som har opplevd grov omsorgssvikt tidlig i livet. Et eksempel kan være adopterte. Adopterte som har vært overlatt til seg selv før adopsjonen. Et annet eksempel er personer hvor mor har begynt å jobbe tidlig i livet samtidig som disse mødrene ikke har vært tilstedet for barnet etter arbeidstid. Jeg har tenkt at dette går an med barn som ”lar seg overse”. Det vil si at de reagerer med tilbaketrekning når de ikke får oppmerksomhet og omsorg, mens en del andre barn vil reagere med uro og gråt hvis de blir oversett. Den siste typen er det vanskeligere å overse, men de kan by på andre utfordringer som ikke er relevante her.

En annen gruppe som jeg har jobbet mye med og tenkt at problemene deres har røtter i fra begynnelsen av livet, er personer som har begått seksuelle overgrep. Dette er en gruppe som ofte husker lite fra oppveksten sin og som har blitt fortalt lite om sin oppvekst av andre, for eksempel foreldre. Derfor har de lite opplysninger som kan belyse denne delen av livet. Der det finnes opplysninger tyder disse imidlertid på store problemer. For eksempel kan det første leveår være preget av at far utøver grov vold mot mor, slik at mor er satt ut som omsorgsperson. Da er hun kanskje ikke i stand til å utøve de omsorgsoppgavene som det lille barnet trenger. Enkelte kan beskrive mødre som er fjerne, deprimerte eller som har mer fokus på stadig nye partnere.

Det er viktig å poengtere at jeg ikke tror barn vanligvis utvikler seg i negativ retning bare av at mor fungerer dårlig. En forutsetning for at mors manglende omsorg skal ha effekt er at det heller ikke er finnes andre i barnets liv som kvalitativt og kvantitativt tilbyr en god relasjon. Ikke minst er det en forutsetning at også far svikter med sitt fravær. I de sakene jeg har møtt på hvor dette er en aktuell problemstilling, er det enten snakk om en

far som ikke er tilstede fysisk, av ulike årsaker, eller så har han ikke noe tilby relasjonelt.

En konkret hypotese jeg har hatt er sammenhengen mellom gråt og problematiske seksuelle uttrykksformer. Å gråte er i tilknytningsteori et sentralt tema og kalles ofte for avstandsregulerende atferd. Barnet trekker voksenpersoner til seg ved å gråte. Dermed har gråt en viktig funksjon i barnets måte å regulere relasjonen på når det ikke har så mange andre midler i spedbarnsalderen. Personer som for eksempel begår seksuelle overgrep har store problemer med å hengi seg til gråt selv om de prater om temaer knyttet til stor fortvilelse. Jeg har tenkt at på et tidspunkt i oppveksten har seksualiteten tatt over for gråten. Seksuell tilfredsstillelse kan være trøstende og avledende i forhold til sorg og fortvilelse. Dermed for seksualiteten flere funksjoner og får en ekstra drivkraft. Jeg har også tenkt at den sterke drivkraften som ofte finnes bak enkelte problematiske seksuelle uttrykk skyldes nettopp tristheten og ensomheten i større grad enn den seksuelle drivkraften.

Mine kliniske observasjoner kan altså forstås som at tidlige relasjonelle erfaringer kan virke inn på seksuell utvikling. Jeg tror, i likhet med mange psykoanalytiske teorier, at de tidlige relasjonelle erfaringene vi har i første leveår virker inn på ulike temaer i livet som har betydning for seksuell fungering senere i livet: erfaring med håndtering av nære relasjoner, regulering av kroppens fysiologi, håndtering av lyst og ulyst, forhold til hudkontakt og andres kroppsvæsker, hengivelse og tillit til andre mennesker med mer.

Et spørsmål når man må stille når man ser på denne typen sammenhenger er om det kan være ekstreme kasus, med ekstrem start på livet, så ekstrem at det ikke er snakk om spesifikk sammenheng mellom tidlig relasjonelle erfaringer og seksualitet,

men om personer som er generelt ødelagt og derfor har et dårlig funksjonsnivå på mange områder av livet. Blant pasienter jeg har hatt har jeg møtt på personer som har hatt relasjonelle skader i en begrenset del av spedbarnsalderen, som fungerer godt generelt i livet, men som har seksuelle uttrykk som blir problematiske. Av hensyn til pasienten ønsker jeg ikke å gjengi detaljer her. Men dette kasuset peker i retning av det finnes en mer spesifikk sammenheng mellom relasjonelle erfaringer og senere seksuell fungering.

Jeg skal nå bevege meg fra å snakke om mine kasus til å fokusere på forskning og teorier som jeg mener belyser dette temaet.

Dyreforsøk

Forskningsmetodisk har forskning på dyr en fordel. Studier som ikke kan utføres av forskningsetiske årsaker på mennesker, tillates utført på dyr (om dette er etisk er et annet spørsmål). En type studier som bare gjøres på dyr er å påføre nyfødte skadelige oppvekstvilkår og se effekten av dette. Ulempen med dyrestudier er åpenbart spørsmålet om resultatene kan generaliseres til også å gjelde mennesker.

Allerede på 50-tallet begynte Harry Harlow en rekke studier av apers behov for en omsorgsgiver. I det såkalte surrogatmor eksperimentet fikk nyfødte aper valget mellom en mor av ståltråd og en som var myk. Det interessante i denne sammenhengen er at Harlow la merke til at aper som ikke hadde kontakt med andre levende aper tidlig i livet, fikk problemer med å parre seg senere i livet. Blant annet fulgte han opp en gruppe hunn aper som hadde vært igjennom et slikt eksperiment og så at ingen klarte å parre seg normalt senere i livet (Harlow er gjengitt i Gardner, 1982).

Også nyere dyreforsøk tyder på en sammenheng mellom tidlig barndom og seksuell fungering etter puberteten. Woodson (2002) har gjennomgått en rekke

undersøkelser om betydning av læring for ulike dyrs seksualitet (undersøkelsene omfatter ulike dyrearter inkludert primater). Han finner at ulike seksuelle preferanser hos ulike dyrearter, hvor mye sex de ønsker og evnen til å gjennomføre seksuelt samspill etter pubertet, henger sammen med erfaringer før pubertet. Han fant også at på flere dyrearter synes isolasjon kun å virke inn på voksen seksualitet, når isolasjonen skjer i starten av livet. Senere isolasjon har mindre eller ingen effekt.

Dyreforsøk tyder altså på at det er en sammenheng mellom tidlige relasjonelle (eller mangel på relasjon) erfaringer og seksuell fungering i voksen alder. Men vi må gå ut i fra at variasjonen av erfaringer som de aller fleste menneskespedbarn har, er langt fra så ekstreme som i disse dyreforsøkene. Her er det et spørsmål om disse dyrene ble ødelagt av ekstreme erfaringer fremfor at det handler om spesifikke sammenhenger.

Jeg vil likevel hevde at disse dyreforsøkene tyder på en sammenheng mellom første leveår og senere seksuell fungering. Et viktig poeng med mennesker er at de har en lenger periode av livet utenfor livmoren enn andre høyerestående dyr, hvor de er totalt avhengig av en intim relasjon til et annet menneske. Mennesket er født mer uferdig enn andre dyr. Det har en lang periode hvor det sosialiseres i relasjon til et eller noen ganske få personer. Dette kan muligens øke betydningen av påvirkning fra relasjoner i spedbarnsalderen sammenlignet med andre dyr.

Tilknytningsforskning som belyser sammenhengen mellom spedbarnsalderen og postpubertal seksualitet.

Forskning på tilknytning er antagelig det området der en best har utforsket sammenhengen mellom tidlige nære

relasjonserfaringer og senere sosial fungering. Mange har også knyttet begrepet tilknytning til postpubertal seksuell fungering (Frayley, 2000; Schwartz, 2005)

Men først en begrepsavklaring. Begrepet tilknytning har en veldig spesifikk betydning i utviklingspsykologien: Barnets behov for å knytte seg til en omsorgsperson for å få trygghet og beskyttelse mot fare. Dette fenomenet korrelerer høyt med andre relasjonelle fenomener som kontakt, tilhørighet etc (Koulomzin, Beebe et al., 2002). En viktig bidragsyter til utvikling av tilknytningsbegrepet på mennesker var Bowlby som påviste at barn som vokste opp med dårlig omsorg ofte fikk ulike sosiale problemer. Han påpekte også at en viktig fase i barnets utvikling av tilknytning er i alderen 6 måneder til 18 måneder. Mary Ainsworth laget en systematisk testsituasjon (fremmed-rom-situasjonen) hvor man kunne teste ut et lite barns tilknytningsstil ved å observere i en sekvens hvor det sammen med mor er i et rom. Etter hvert kommer det en fremmed inn og etter en stund forlater mor rommet og kommer tilbake. I disse ulike fasene kan en observere hvordan barnet relaterer seg til mor versus andre i situasjoner som er normalt stressende for et lite barn. På bakgrunn av hvordan barnet håndterer disse hendelsene klassifiseres barnets tilknytningsstil som trygg, unnvikende eller ambivalent.

Et annet begrep innenfor tilknytningsteorien er imidlertid mindre snevert i sin definisjon: Internal Working Modell (IWM). IWM handler om spedbarnets indre representasjoner av den andre i en mer generell forstand. På tross av at det finnes en slik klar begrepsdefinisjon i dette området brukes begrepet tilknytning både i en snever og i en vid forstand (Rich 2006).

Når begrepet tilknytning anvendes på

voksne brukes gjerne begrepet "voksen tilknytning" (*adult attachment*) eller "romantisk tilknytning" (*romantic attachment*). Gjennom ulike typer måleinstrumenter klassifiseres voksne i de samme kategoriene som små barn. Et sentralt poeng her er at man har fulgt opp barn fra de var små til de var voksne og funnet at tilknytningsmønstrene er stabile for de fleste (Hamilton, 2000; Waters, Merrick et al., 2000; Fraley, 2002).

Hvis tilknytningsstil påvirker seksuell fungering, vil det bety at i alle fall noen tidlige erfaringer har en viss påvirkning på postpubertal seksualitet. Fraley (2000) viser til at tidlig tilknytning synes å virke inn på en rekke områder av relasjonell fungering i voksen alder. Det er derfor rimelig å anta at den også skal virke inn på seksuelle relasjoner.

Fraley (2000) gjennomgikk forskning som viste til en sammenheng mellom tilknytningsstil og seksualitet. De fant flere studier som viste sammenheng mellom seksuell atferd og tilknytningsstil. Blant annet viser studier at personer som hadde såkalt unnvikende tilknytningsstil foretrakk seksualitet framfor nærhet. De som hadde en avhengig tilknytningsstil var motsatt. Studiet tyder på en sammenheng, men funnene er veldig uspesifikke i forhold til å forklare ulike typer seksuell atferd som av klinikere har blitt antatt å henge sammenheng med første leveår. Senere har også andre studier vist ulike former for sammenhenger mellom seksuell atferd og tilknytningsstil (Schachner and Shaver, 2002; Birnbaum, Reis et al., 2006; Davis, Shaver et al., 2006).

Tilknytningsforskning synes å underbygge påstanden om at første leveår virker inn på seksualiteten senere i livet.

Tidlig sosial utvikling hos spedbarn og relevans for seksuell utvikling

De siste 20 årene har det skjedd en rivende

utvikling som beskriver spedbarns kommunikasjon med andre. Det har også skjedd en utvikling i forståelsen av intersubjektivitet. Intersubjektivitet handler om at to eller flere subjekter (personer) deler noe. Det kan være en opplevelse av kontakt, samhörighet, samhandling etc. Disse to forskningsområdene belyser på en spesifikk måte hvordan spedbarn tidlig lærer å samspille med andre kropper. Hvordan spedbarnet forstår at andre har en subjektivitet med en intensjon. Dette forskningsområdet viser også hvordan ikke-beviste samspillmønstre automatiseres og vedvarer over tid. Dagens forskning tyder på at spedbarnet allerede ved fødselen er kapabel til å inngå i et subjekt-subjekt samspill. Tidligere har enkelte hevdet at barnet var autistisk fra fødselen (Mahler gjengitt i Lars Smith, 1999).

Utforskningen av nyfødtes evne til imitasjon, har fått flere forskere til å hevde at spedbarnet har en medfødt evne til å oppfatte andre subjekter (Meltzoff, 1998; Stern, 2003; Stern, 2004). Kugiumutzakis (1999) viste i et forsøk med noen timer gamle spedbarn at de er i stand til å imitere visse ansiktsuttrykk. Spedbarn har aldri sett sitt eget ansikt.

Meltzoff m.fl. (Meltzoff and Moore, 2002) finner at spedbarn ned til 6 ukers alderen husket samspill over tid. En antagelse er at spedbarn i denne alderen har liten evne til å kjenne igjen ansikter, men at de kjenner igjen samspillet som en person inviterer til gjennom ansiktet (Meltzoff and Moore, 2002). Meltzoff og medarbeidere (Meltzoff and Moore, 2002) fant at spedbarnet tester ut om den andre er en bestemt person ved å invitere til et ansiktssamspill som spedbarnet har opplevd med denne personen tidligere.

Bråten hevder at denne evnen til imitasjon handler om en medfødt evne til å ta inn den andres (kroppslige) opplevelse (Bråten, 2003). Spedbarnet er ifølge Bråten født

med en tendens til både å ta inn egen og andres opplevelse parallelt. Spedbarnets opplevelse av den andre kaller Bråten den ”virtuelle andre” (Bråten, 2003).

Spedbarnet har ifølge disse teoretikerne et medfødt ”vi”. En forståelse av om vi er like eller ulike, om vi har kontakt eller ikke og evnen til å synkronisere kroppen med andre kropper.

Daniel Stern har i lys av denne forskningen endret sin teori om spedbarnets sosiale utvikling. Mens han før mente at utviklingen av det interpersonlige selvområdet startet i 6-7 måneders alderen, mener han nå utviklingen starter fra fødselen (Stern, 2003). Stern mener at spedbarnet begynner å utvikle ulike sosiale samspillsmønstre fra fødselen, mønstre som har betydning for senere utvikling. Selv om han mener at tidlige erfaringer er viktige mener han ikke at disse har en deterministisk innvirkning på den sosiale utviklingen. Derimot mener han at ulike selvområder, i dette tilfelle det interpersonlige selv, har en kontinuerlig utvikling gjennom livet fra de oppstår (ikke alle selvområder utvikles fra fødselen ifølge Stern (2003)). Tidlige erfaringer har en spesiell betydning men er ikke avgjørende. Et annet begrep som Stern m. fl. (Stern, 1998) benytter som dekker det samme er: ”Måter å være sammen på”. Ifølge Stern m.fl. begynner barnet å utvikle ”måter å være sammen på” tidlig i livet.

Begrepet ”måter å være sammen på” og lignende begrep er utforsket empirisk. Det finnes ikke like god dokumentasjon på at intersubjektivitet er stabilt over tid slik som det finnes i forhold til tilknytningsstil. Det finnes imidlertid forskning som viser at samspillet i tidlig spedbarnsalder predikerer senere tilknytningsstil (Koulomzin, Beebe et al., 2002).

Intersubjektivitet er relevant i forhold til seksualitet fordi det handler om relasjonelle kvaliteter som er sentrale for seksualitet:

- Opplevelse av kontakt
- Synkronisering av bevegelser
- Fokus på sammenhengen mellom selvivaretagelse, ”vi”-ivaretagelse og ivaretagelse av den andre
- Kroppslig samspill

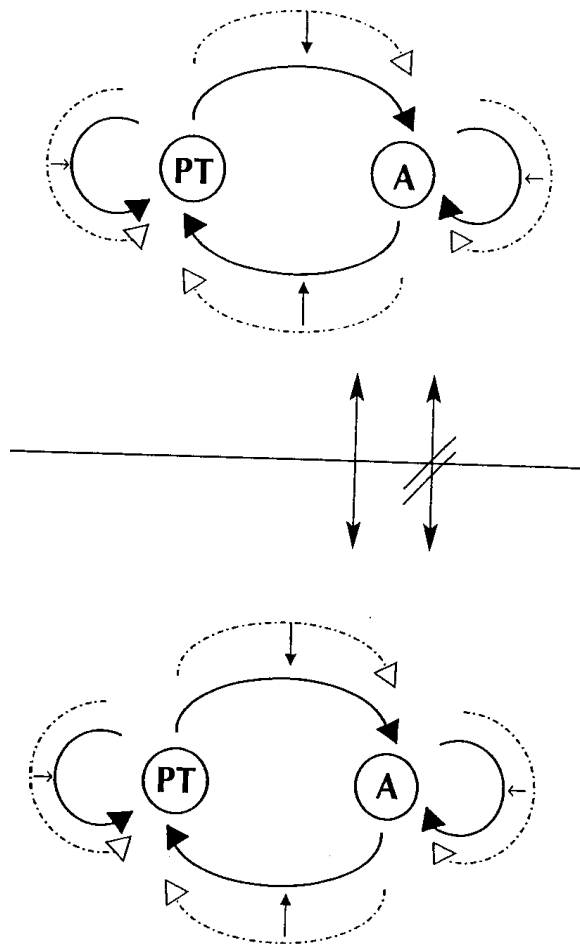
Stern (2003) hevder altså at de sosiale erfaringene som utvikles fra fødselen har betydning for senere erfaringer. Er disse tidlige intersubjektive erfaringene noe som tidlig bidrar til at spedbarnet etablerer stabile måter å inngå i sosiale samspill? Eller er dette samspill som i stor grad er her og nå og ikke endrer spedbarnets måte å være på og forventninger til intimt samspill?

Forskning på imitasjon hos spedbarn tyder på at mennesker tidlig har en kompleks forståelse av andre subjekter gjennom ikke-verbalt samspill (Beebe, 2002; Stern, 2004).

Beebe og Lachmann (2002) referer til forskning som viser at et spedbarn kan inngå i svært raske kroppslige samspill som det husker over tid. Beebe er spedbarnsforsker og psykoanalytiker. Hun har spesialisert seg på å videotape samspillet mellom mor og barn. Hun finner at samspillet ikke kan observeres med vanlige observasjonsteknikker, fordi det går for fort. Hun måtte ned på 1/8 sekund eller kortere tidsintervaller for å se samspillet. Hun påpeker at dette samspillet går raskere enn vanlig reaksjonstid. Beebe og Lachmann hevder at samspillet som kan observeres handler om sekvenser hvor spedbarnet og moren vet hvordan samspillet utvikler seg ut i fra erfaring. Samspillet er basert på ferdige skjemaer om hvordan samspillet vil utvikle seg de nærmeste brøkdelen av et sekund. Men ut i fra egenregulering og tilpasning til den andre (relasjonsregulering) endres retningen i samspillet med jevne mellomrom. Det foregår et samspill som delvis er basert på her og nå og delvis på etablerte samspillsmønstre. Beebe og

Lachmann mener barnet "husker" ved hjelp av en presymbolsk hukommelse. En hukommelse som ikke er deklarativ og bevisst. En hukommelse som handler om kroppslig samspill, som er implisitt, presymbolsk. Denne hukommelsen og dette nivået av samhandling, hevder de,

vedvarer også når språket etter hvert blir en del av barnets repertoar. Beebe og Lachmann har beskrevet en modell for hvordan de tenker seg at dette kroppslige samspillet er et implisitt samspill og det språklige samspillet er et eksplisitt samspill (figur 1).

Eksplisitt / deklarativ:

- Språklig
- Bevisst
- Symbolsk narrativ
- Ubevisst (i en tradisjonell psykoanalytisk betydning)
- Selvregulering = forsvar (ubevisste fantasier)

Implisitt

- Prosedural
- Emosjonell
- Ikke bevisst
- Blikk
- Ansiktuttrykk
- Stemme
- Spatial orientering
- Berøring
- Selv berøring
- Kroppslig positur

Gjengitt fra Beebe og Lachmann 2002 figur 4.

Modellen er opprinnelig hentet fra spedbarnsforskning men er utvidet til også å gjelde relasjoner med språk, slik som en psykoterapi-relasjon. Beebe og Lachmann antar at "Implisitt" (se modellen) er en form for samspill som skjer mellom alle mennesker til enhver tid. Det er rimelig å plassere seksualiteten i det "Implisitte" området. Et område som altså starter sin

utvikling fra fødselen og vedvarer delvis parallelt og delvis integrert med språket (Beebe, 2002); se også (Kristeva, 1997).

Selv om Beebe og Lachmann ikke omtaler seksualitet som en eksplisitt del av sin teori, nevnes seksuelle temaer i omtale av kasusene de bruker for å illustrere teorien sin (Beebe, 2002; Beebe, 2004).

Det er naturlig å plassere seksualiteten i det "Implisitte" området som omfatter emosjoner, ikke-verbalt samspill og implisitte prosedyrer. Seksualiteten er åpenbar emosjonell, ikke-verbal og består av samspillsmønstre som i stor grad "går av seg selv" (i alle fall når samspillet fungerer). "Implisitt" er i likhet med seksuelt samspill et samspill mellom kroppene basert på emosjonelle sekvenser hvor spesielle mønstre for samhandling er sentralt (seksuelle tenningsmønstre).

Denne forskningen viser at relasjonelle temaer som kan virke inn på seksualiteten, begynner å utvikle seg tidlig og har en relativ stabilitet. Beebe og Lachmanns modell kan forklare hvordan amming kan påvirke senere seksuelt samspill, selv om den ikke beviser at en slik påvirkning eksisterer.

"Hukommelse" hos spedbarn.

I litteraturen over vises det til flere eksempler på at temaer fra spedbarnsalder kan virke inn på senere livsfaser. Jeg skal her kort se på forskning som analyserer hukommelse og påvirkninger fra første leveår. Et avgjørende spørsmål er hvordan spedbarnet "husker" ting som skjer tidlig i livet og bruker disse erfaringene i forhold til seksuell atferd og preferanser tidlig i livet. Tidligere har mange tenkt at spedbarn levde i amnesi i begynnelsen av livet (Bauer, 2006). Spedbarn har heller ikke fullt utviklet hukommelse og først ved slutten av andre leveår er spedbarnets evne til å gjenkalle informasjon fra langtidshukommelsen, på en robust og reliabel måte, påvist gjennom ikke-verbale tester (Bauer, 2006). Kan informasjon om tidlige relasjoner lagres i spedbarnet og virke inn på hvordan det fungerer senere i livet i nære relasjoner? Over var det snakk om samspillsmønstre. Kan disse mønstrene begynne å etablere seg som stabile mønstre tidlig i livet, slik som for eksempel Stern (2003) hevder? Hvordan lagres i så fall denne informasjonen?

Alan Schore (Schore, 2003) er både psykoanalytiker og spedbarnsforsker. Schore mener utvikling av affektregulering, ikke-verbalt samspill, samt andre former for regulering av kroppen skjer særlig fra fødsel og ut andre leveår. Schore fokuserer ikke på hva som er lagret i ulike former for hukommelse, men hvordan hjernen utvikler seg fysisk. På bakgrunn av forskning på spedbarns hjerneutvikling mener han at høyre prefrontal cortex har sin viktigste utviklingsfase fra fødsel til ca. 2 år. Høyre prefrontal cortex har en styringsfunksjon for hele prefrontal cortex som igjen regulerer: affekter, ikke-verbal kommunikasjon og ubevisste prosesser. Denne strukturen, hevder Schore på bakgrunn av egen og andres forskning, utvikles i en tilknytningsrelasjon og danner basis for individets senere fungering i alle typer relasjoner (Schore, 2003). Et annet relevant aspekt ved Schore's teori er blikkets funksjon i synkronisering av biologiske mekanismer. Han viser til forskning om hvordan mors blikkontakt med spedbarnet setter i gang prosesser som på ulike måter regulerer spedbarnets organisme. Denne selvreguleringen er en del av det å synkronisere to biologiske organismer hevder han (Schore, 2003). Det samme synes å være viktig i seksuelt samspill. Ofte kan flørtende blick være en introduksjon til et samspill. Om flørten fungerer kan antas å være en indikasjon på om de to organismene klarer å synkronisere seg med hverandre og dermed få til et seksuelt samspill.

Selv om denne forskningen ikke handler om seksualitet viser den til prosesser som må antas å være relevante. Hvis det er slik at vi i første leveår utvikler "måter å være sammen på" (Stern, 1998; Stern, 2003) som er grunnleggende for hvordan vi med vår kropp samhandler med andre kroppene, er det rimelig å tenke seg at disse mønstrene også får betydning for utvikling av seksuelle tenningsmønstre.

Tilbake til klinikken.

Temaer som implisitt samhandling kan være betydningsfullt for å forstå seksuell utvikling. Jeg tror det er riktig å si at seksualiteten i stor grad faller innenfor det området som Beebe og Lachmann kaller implisitt. I det kliniske møtet med personer som strever med sin seksualitet, synes ofte sentrale temaer å ligge på et implisitt plan. Et godt eksempel er kvinner med vaginisme som har opplevd seksuelle overgrep eller traumatiske fødsler. Mange kan beskrive at rene kroppslige minner kan ødelegge en seksuell opplevelse. De tenker ikke på noe ubehag i tanker eller følelser før seksuelt samspill. Måten partneren berører klitoris. En bestemt samleiestilling kan plutselig føre til at kåthet brått slår over i ulyst eller stramninger i skjedeåpningen. Hos de pasientene jeg har møtt har det alltid vært snakk om at overgrepene eller traumatiske hendelser har vært ubearbejdede. De er bare udifferensierte kroppslige minner, som kvinnen ikke forstår. Når en går detaljert inn i de traumatiske opplevelsene blir ofte de seksuelle problemene mindre. Når en går detaljert inn i kroppslig / emosjonelle erfaringer opplever pasientene flere nyanser. Det blir lettere å differensiere mellom ulike kroppslig opplevelser, hvorav den ene er et minne om noe destruktivt og en annen om en positiv seksuell opplevelse med en villet partner. Det blir lettere å differensiere mellom ulike måter å samspille på ("måter å være sammen på") som kan ha opplevelsesmessige likheter. Jeg tror at barnet har med seg erfaringer med kroppslig samspill, med ulik grad av differensiering, som virker inn på den seksuelle utviklingen og etter hvert på det seksuelle samspillet. Ofte som kroppslige minner som vi ikke alltid har et forhold til. Og som noen ganger fører til at seksuelle opplevelser minner om behagelige tidlige erfaringer og gode samspill. Andre ganger vekkes minner om ubehag og dårlige samspill. Slike minner kan være seksuelle minner men også andre kroppslige samspill

som subjektivt oppleves ganske likt. Ofte vil antagelig disse minnene være utenfor vår bevissthet og derfor kan de skape uforståelige reaksjoner i oss eller gjøre at vi tar noe for gitt i et intimt samspill, som er "unaturlig" for andre. La meg gi en kasus illustrasjon.

Bente vokste opp hos en alenemor. Moren var deprimert da datteren ble født. Et år senere får mor en datter til. Bente beskriver en mor som ga det "hun måtte gi". Varme og kjærlighet ga mor aldri. Søsteren krevde oppmerksomhet, noe Bente ikke gjorde. Søsteren klarte å forme et slags bånd til moren, noe Bente ikke klarte. Bente opplever at hun sosialt alltid har vært rar og utenforstående. Nå i voksen alder opplever hun et enormt kaos hver gang hun blir forelsket eller noen blir fascinert av henne. Opplevelsen av å skulle begjære andre eller bli begjært av andre, vekker i min forståelse, det kaoset hun opplevde da hun var spedbarn hvor det var umulig å begjære mor eller føle seg begjært av mor. Hun beskriver morens prosjekt om å få barn som noe hun skulle men ikke hadde noen som helst glede av. Verken som spedbarn eller senere får hun noen opplevelse av å være et elsket barn.

I terapien er hun negativ. Hvis jeg forsøker å støtte henne på at noe er vanskelig blir hun fortvilet og gråter og hun spør gjentatte ganger om hva vi skal gjøre med det, på en anklagende måte. Hun virker avhengig av terapien, men gir aldri uttrykk for noe positivt med å komme i terapien. En dag gråter hun som hun pleier. Jeg har sammen med en veileder reflektert over gråten. Gråten minner meg om et spedbarn som gråter etter bryst men delvis har gitt opp. Jeg tror etter å ha sittet i dette lenge, at hun trenger en behovstilfredstillelse for å komme vider. Jeg går og henter te til henne. Hun er takknemlig. Når hun forlater terapirommet den dagen stopper hun på utsiden av døren før hun forsvinner bortover gangen. Og hun sier "takk for teen". Det er første gang hun gir en

tilbakemelding om at hun er fornøyd med noe som har skjedd i terapitimen. Jeg fortolker det som at hun får en erfaring av at hun blir møtt på sitt begjær på en måte hun klarer å ta i mot og kan vise begjær for meg (i form av takknemlighet over teen).

I min forståelse har Bente en grunnleggende opplevelse med seg fra da hun var liten, at man ikke kan begjære noe av andre, utover rene materielle behov. Å bli møtt med trøst, velvilje, empati, omsorg og så videre, er ikke noe hun har erfaring med. Og det å ønske det er bare forbundet med frustrasjonen over å ikke få det. Jeg oppfatter henne som en illustrasjon på at tidlige erfaringer på kroppslig samspill virker inn på seksuell (manglende) fungering.

Avslutning

Er det rimelig å si at det kan være en sammenheng mellom første leveår og seksuelle tenningsmønstre og fungering etter puberteten? Hvor sterk er en slik sammenheng? Dyreforsøk viser tydelig at seksuell utvikling kan skades av manglende tilgang på relasjoner. Forskning på tilknytning og spedbarns tidlige sosiale utvikling kan tyde på at implisitte, prosedurale ”måter å være sammen på”, utvikles i første leveår og har en stabilitet gjennom livet. Jeg mener at nyere forskning på spedbarn og hvordan spedbarnsalderen virker senere i livet i større grad enn eldre forskning, støtter teorier om at seksuell utvikling kan ha sine røtter i spedbarnsalderen. Forskningen viser at spedbarnet tidlig inngår i mer komplekse samspill enn man tidligere trodde. Forskningen tyder også på at barnet tidlig kan utvikle ”Implisitte” måter å samhandle med andre på, ikke-verbalt, som kan være stabilt over tid. Imidlertid er det bare dyreforsøk som gir en direkte støtte til en hypotese om at tidlig sosialt samspill virker direkte inn på seksualiteten. Også tilknytningsforskning tyder på en slik sammenheng, men her er det for lite

forskning til å konkludere entydig. Støtten fra annen forskning er bare indirekte. Det er åpenbart behov for mer forskning på dette feltet. Selv om det kanskje aldri vil være mulig å få det endelige bevis på dette spørsmålet, er det trolig mulig å utforske dette området mer.

Et annet spørsmål som har vært knyttet til teorier som tematiserer tidlig barndoms betydning er determinisme. Hvis det er slik at slike mønstre er stabile, er de uforanderlige? Betyr det at seksualiteten helt eller i stor grad er utviklet i løpet av første leveår? Empiren jeg har lagt frem i denne artikkelen sier ingenting om når seksuelle tenningsmønstre og atferdsmønstre utvikles. Forskningen tyder på at selvregulering og relasjonsregulering starter i første leveår (Fonagy, 2002; Schore, 2003; Schore, 2003; Stern, 2003). Det er rimelig å tenke at første leveår særlig kan legge premisser for seksuell utvikling gjennom at viktige relasjonelle temaer utvikles men også gjennom barnets måter å drive selvregulering på. Det er imidlertid mye som tyder på at i alle fall enkelte tenningsmønstre utvikles senere i barndommen. Forskning som forsøker å tidfeste når homoseksuelle og lesbiske opplevde sin første tiltrekning til samme kjønn, tyder på at disse utvikles mellom 4 og 9 år (Herdt, 2000; Savin Williams and Diamond, 2000). Men det kan tenkes at det under utvikling av prosedyrer for intimt samspill, legges mange premisser for hva slags tenningsmekanismer individet kan ”velge” på et senere tidspunkt i livet.

Et tema som denne artikkelen ikke berører, men som er nært knyttet til artikkelens tema, er hvordan temaer fra spedbarnsalderen får innvirkning på den senere seksuelle utvikling. Dette finnes det psykoanalytiske (Buckley, 1986; Benjamin, 1988; Wrye, 1998; Fonagy, 2002; Widlöcher, 2002) og tilknytningsteoretiske (Frayley, 2000) teorier om, men er utenfor artikkelens tema.

Et annet spørsmål som dukker opp er spedbarnets forhold til seg selv. Nyere teorier om seksuell utvikling har et veldig fokus på relasjoners betydning (Fonagy, 2002; Schwartz, 2005). Mange av teoriene har fokus på den relasjonelle delen av seksualiteten. Fokuset på barnets forhold til temaer som lyst, nytelse og opplevelse av egen kropp, er i stor grad utenfor fokus i dagens teorier om temaet (Fonagy, 2002). Psykoanalysen synes også å ha beveget seg i retning fra å snakke om barnets lyst, begjær og drift til å bare fokusere på relasjon (Fonagy, 2002; Widlöcher, 2002). I eldre psykoanalyse og utviklingssexologi, ikke minst hos Freud og Ellis, var barnets forhold til sin egen lyst til stede. Enkelte nyere psykoanalytikere har tatt til ordet for at fokuset på relasjoner i psykoanalysen har ført til at man har mistet fokuset på det som ikke handler om relasjon, ofte omtalt

som drift i psykoanalysen (Widlöcher, 2002). Beebe og Lachmans modell, som er nevnt over, er en modell som både tar med barnets relasjonelle regulering (sosialt samspill) og selvregulering og kan dermed sies å dekke begge aspektene (Beebe, 2002).

Temaer som lyst, nytelse og begjær er nært knyttet opp til en subjektiv opplevelse av væren i kroppen. Slike subjektive fenomener er vanskelig å måle, spesielt hos spedbarn som ikke har språk. Kanskje er det slik at noen av de mest sentrale temaene i livet er de det er vanskeligst å måle vitenskapelig: Subjektets opplevelse av væren i kropp. Opplevelse av lyst, velvære og opphisselse. I så fall blir god klinisk kunnskap avgjørende for å danne teorier om slike viktige livsområder.

Litteratur

- Bauer, P. J. (2006). "Constructing a past in infancy: A neuro-developmental account." Trends in cognitive sciences **10**(4): 175-181.
- Beebe, B. (2004). "Faces in Relation: A Case Study." Psychoanalytic dialogues **14**(1): 1.
- Beebe, B. L., F. (2002). Infant research and adult treatment: Co-constructing interactions., Hillsdale, NJ, US: Analytic Press, Inc.
- Benjamin, J. (1988). The Bonds of Love. Psychoanalysis, feminism, and the problem of domination. New York, Pantheon Books.
- Birnbaum, G. E., H. T. Reis, et al. (2006). "When Sex Is More Than Just Sex: Attachment Orientations, Sexual Experience, and Relationship Quality." Journal of personality and social psychology **91**(5): 929-943.
- Bråten, S. (2003). "Participant Perception of Others' Acts: Virtual Otherness in Infants and Adults." Culture & psychology **9**(3): 261-276.
- Buckley, P., Ed. (1986). Essential papers on Object Relations. Essential Papers. New York, New York University Press.
- Davis, D., P. R. Shaver, et al. (2006). "I can't get no satisfaction": Insecure attachment, inhibited sexual communication, and sexual dissatisfaction. Personal relationships **13**(4): 465-483.
- Fonagy, P. (2002). Infantile Sexuality as a Creative Process. Infantile Sexuality and Attachment. D. Widlöcher. London & New York, Karnac Books.
- Fonagy, P. G., G., Jurist, E.L. and Target, M. (2002). Affect regulation, mentalization and the development of the self. London & New York, Karnac Books.
- Fraley, R. C. (2002). "Attachment stability from infancy to adulthood: Meta-

- analysis and dynamic modeling of developmental mechanisms." Personality and social psychology review **6(2)**: 123-151.
- Frayley, R. C. S., P. R (2000). "Adult romantic attachment: Theoretical developments, emerging controversies, and unanswered questions." Review of general psychology **4(2)**: 132.
- Gardner, H. (1982). Developmental psychology. Toronto, Brown and Company.
- Hamilton, C. E. (2000). Continuity and Discontinuity of Attachment from Infancy through Adolescence. Child development **71(3)**: 690-694.
- Herdt, G. M., M. (2000). "The magical age of 10." Archives of sexual behavior **29(6)**: 587.
- Koulomzin, M., B. Beebe, et al. (2002). "Infant gaze, head, face and self-touch at 4 months differentiate secure vs. avoidant attachment at 1 year: A microanalytic approach." Attachment & human development **4(1)**: 3-24.
- Kristeva, J. (1997). Freudian models of Language. A Conversation. 2005.
- Kugiumutzakis, G. (1999). Imitation in the intersubjective companion space. Intersubjective Communication and emotion in Early Ontogeny. S. Bråten. Cambridge, Cambridge University Press.
- Laplace, J. (2002). Sexuality and Attachment in Metapsychology. Infantile Sexuality and Attachment. D. Widlöcher. London & New York, Karnac Books.
- Lars Smith, S. E. U. (1999). Spedbarnsalderen. Oslo, Universitetsforlaget.
- Meltzoff, A. N. and M. K. Moore (2002). "Imitation, memory, and the representation of persons." Infant behavior & development **25(1)**: 39-61.
- Meltzoff, A. N. M., M. Keith (1998). Infant intersubjectivity: Broadening the dialogue to include imitation, identity and intention. Intersubjective communication and emotion in early ontogeny. S. Bråten. New York, Cambridge University Press: pp.47-62.
- Nikolaisen, J. (In press). Sexuality in Childhood. Sexology in Context. B. o. L. B. Træen, Universitetsforlaget.
- Rich, P. (2006). Attachment and Sexual Offending: Understanding and Applying Attachment Theory to The Treatment of Juvenile Sexual Offenders. Hoboken, John Wiley & Sons Ltd.
- Savin Williams, R. C. and L. M. Diamond (2000). "Sexual identity trajectories among sexual-minority youths: Gender comparisons." Archives of sexual behavior **29(6)**: 607-627.
- Schachner, D. A. and P. R. Shaver (2002). "Attachment style and human mate poaching." The new review of social psychology **1**: 122-129.
- Schore, A. (2003). Affect Dysregulation and Disorders of the Self. New York & London., Norton.
- Schore, A. (2003). Regulation and the Repair of the Self. New York & London, Norton.
- Schwartz, J. (2005). Attachment and Sexuality. What does Our Clinical Experience Tell Us? Attachment and Sexuality in Clinical Practice. K. White. London & New York, Karnac.
- Stern, D. (2003). Barnets interpersonlige verden ny utgave. Oslo, Gyldendahl Akademisk.
- Stern, D. (2004). The present moment in psychotherapy and everyday life. New York, Norton and Co Inc.
- Stern, D. N. (2004). The present moment in psychotherapy and everyday life. New York, Norton and Co Inc.
- Stern, D. N. S., L. W.; Nahum, J. P.; Harrison, A. M.; Lyons-Ruth, K.; Morgan, A.C.; Bruschiweiler-Stern, N & Tronick, E. Z. (1998). "Non-

- interpretative Mechanisms in Psychoanalytic Therapy. The 'Something More' Than Interpretation." Int. J. Psycho-Anal **79**: 903-921.
- Suloway, F. J. (1979). Freud the biologist of the mind: beyond the psychoanalytic legend. Cambridge / Massachusetts, Harvard University Press.
- Waters, E., S. Merrick, et al. (2000). Attachment Security in Infancy and Early Adulthood: A Twenty-Year Longitudinal Study. Child development **71(3)**: 684-689.
- Widlöcher, D. (2002). Primary Love and Infantile Sexuality: An Eternal Debate. Infantile Sexuality and Attachment. D. Widlöcher. London & New York, Karnac Books.
- Woodson, J. C. (2002). "Including "learned sexuality" in the organization of sexual behavior." Neuroscience and biobehavioral reviews **26(1)**: 69-80.
- Wrye, H. K. (1998). The Embodiment of Desire: Relinking the BodyMind Within the Analytic Dyad. Relational Perspectives on the Body. L. A. a. F. S. Anderson, The Analytic Press.

Barns tanker om kjærlighet, kjønn og seksualitet.

Artikkelen er skrevet av Anne Kristin Dobbe Eikaas; den er basert på en oppgave fra sexologistudiet ved Universitet i Agder, skrevet av Terje Øvstedal Thorsen, Siv Holmefjord og Anne Kristin Dobbe Eikaas i 2005.

Vi ser på temaene kjærlighet, kjønn og seksualitet som sentrale deler i det store mysteriet, Livet. Drømmen om å finne den store kjærligheten, å finne sin plass i kjønnskategoriene, og ikke minst kunne nyte den gode seksualiteten, er for svært mange mennesker noe av drivkraften i livet.

Når dannes forestillingene vi har om hva som er rett eller bra for oss i forhold til disse temaene? Når begynner disse å oppta oss? Mange vil nok mene at dette skjer i tenårene. Noe som for så vidt er rett, ut i fra at det er i den tiden det oftest blir tatt opp som tema. En kan imidlertid anta at langt yngre barn også gjør seg tanker om disse temaene. Denne artikkelen er et forsøk på å vise dette, selv om funnene våre ikke på noen måte kan generaliseres.

Gjennom barndommen får vi mange muligheter til å lære, snakke om og trene oss i situasjoner vi vil ha nytte av videre i livet. Men får barn samme treningsmulighet når det gjelder temaene kjærlighet, kjønn og seksualitet?

Hensikten med denne artikkelen er å bidra til en større oppmerksomhet på barns egne tanker om disse temaene. Samt gi voksne en oppfordring til å snakke med barn om, og gi barn en anerkjennelse av tankene og forestillingene de har om kjærlighet, kjønn og seksualitet.

Problemstillingen er da som følger: ”Hvilke tanker gjør barn seg om temaene kjærlighet, kjønn og seksualitet og hvordan kan voksne bidra til barns utvikling på disse områdene.”

Vi valgte å intervjuer tyve barn i alderen 6 – 10 år. Alderen valgte vi fordi vi ønsket å ha en viss modenhet med hensyn til kommunikasjon. På grunn av rammene for oppgaven, som artikkelen her er basert på, valgte vi å forholde oss til de spontane svarene barna kom med.

Hva vet vi om hvordan barn tenker om kjærlighet, kjønn og seksualitet?

Lange og Røe (1995) viser til Kathadourn som hevder at barns tenkning rundt seksuelle temaer mer begrenses av kulturens holdning til temaet, enn kognitive begrensninger hos barna. Dette støttes også av Goldman og Goldman (1982). Videre sier de at barn hele tiden skaffer seg seksuelle erfaringer som de forsøker å forstå. For å gjøre dette lager de seg teorier eller hypoteser for å finne en forklaring på det de ser. Disse kompliserte prosessene kan vanskeligjgjøres av tabuer på området, som kan forsterkes av foreldrene. På grunnlag av sin undersøkelse sier Goldman og Goldman at: ”where children are deprived of honest answers and explanations, they will

construct their own explanations and myths” (s. 236).

Langfeldt hevder at barneårene har stor betydning for hvordan barna kommer til å fungere seksuelt som voksne. Han sier at vi tidlig i livet lærer hvordan vi skal forholde oss til berøring og kroppskontakt. Voksne gjør ofte den feilen at de avviser at barnets seksualitet læres tidlig i livet, ved å direkte avvise det, eller indirekte på grunn av manglende kunnskap. Han viser til at barn i 3 – 4 års alderen gjerne begynner å leve mer sosialt, og dermed presenterer sin seksualitet på flere måter. De kan snakke sammen og lære ting av hverandre. De er også blitt flinkere til å bruke kroppen, og mange vil på dette tidspunkt lære om seksualiteten av andre og helst litt eldre barn. Denne kontakten blir en viktig kilde til seksualopplysning. De fleste voksne vil reagere positivt på seksuelt tilbakeholdne barn. De som er åpne blir, på grunn av kulturens negative holdning til seksualiteten, møtt med skepsis eller avvisning (Langfeldt, 2000).

Hva betyr voksne for barns utvikling av seksuelle begreper?

Voksne har en sentral rolle for å gi rom for barns nysgjerrighet om temaet seksualitet. Det er mye som tyder på at tidene har forandret seg innen sexologisk forståelse også når det gjelder barn. For at barn skal forstå seksuelle begreper, er det nødvendig at barn leker og prøver ut innholdet. Seksuelle problemer hos barn og voksne kommer av vår kulturs holdning og fordømmende innstillingen til onani og seksualitet (Aigner, 1984). Lange og Røe (1995) viser til at dette synspunktet også støttes av Kathadoun: “Cognitive development limits what a child can understand but society limits what the child is allowed to learn” (s. 73). Ser vi tilbake i historien har vår kultur vært preget av de kristne kirkefedrenes seksualangst. Denne har formidlet en holdning om at all seksuell aktivitet, som

ikke har reproduksjon som mål, har vært uønsket (Almås og Benestad, 1997).

Når det gjelder begrepet kjønn, er det viktig med kunnskap om at det finnes et somatisk og et sosialt kjønn. Det er det engelske ordet ”sex” som refererer til somatisk kjønn og ordet ”gender” som refererer til sosialt kjønn. Disse begrepene er mer beskrivende med tanke på mangfoldigheten som faktisk finnes innen kjønnsbegrepet. For at barn skal kunne lære disse begrepene, er det viktig å være oppmerksom på at barn får tillatelse til å spørre.

Tillatelsen skriver også Langfeldt om. Han mener at de voksne må lære barna et språk om seksualiteten, og på den måten gi tillatelse. De skal ikke vente med å snakke om seksualitet, for barna trenger et språk om temaet før de kan stille spørsmål. For å kunne snakke om det de lurer på, må barna lære seg de seksuelle uttrykk slik at de har mulighet til å spørre om både andres og sin egen seksualitet. Han retter kritikk til de voksne som snakker om forplantningslæren, kjønnsmodning og skader ved samleie, men lite om gleden ved kropp og seksualitet. Videre påpeker han at voksne må være gode rollemodeller og være sitt ansvar bevisst på de holdninger de formidler til barna. Redsel for nakenhet og seksualitet er holdninger som overføres til barna (Langfeldt, 2000).

For at barn skal utvikle seg til modne og kjærlige mennesker, er det viktig å gi dem omsorg både fysisk og psykisk. Studier viser at barn som har blitt neglisjert og ikke fått omsorg, ikke utvikler seg til modne og kjærlige personer. Allgeier og Allgeier (2000) refererer til slike studier og konkluderer med følgende: ”experimental studies with primates, correlational research in a number of cultures, and observations of the development of neglected and abused children all suggest that the young need physical and emotional affection to become well-adjusted adults” (s. 167).

Noen av svarene og våre kommentarer:

Svarene er satt i anførselstegn og tenkepauser er markert med ... (flere punktum etter hverandre).

1. Er det noen forskjell på gutter og jenter? Hvis ja, kan du fortelle hva forskjellen er?

Gjennomgående i svarene her var at ulikhetene var knyttet til ytre forskjeller som hår, klær og væremåte. Kjønnorganene ble nevnt av noen, men de fleste knyttet forskjellene til ikke-anatomiske forhold. Noen av barna var usikre om det fantes forskjeller og enkelte mente at det ikke var noen særlig forskjell. Eksempelene nedenfor viser dette:

”Ja... nokken gutter har ikkje langt hår og noen jenter har langt hår og nokken gutter har kort hår.” Jente 6 år.

”Mhmmm, nei ikke så mye men...nei der er ikke noen, det er bare en ting som stod i avisen en gang, som mamma holdt på å le seg i hjel av, at gutter kan tisse over bål og det kan ikke jenter. For guttene kan stå å ikke bare bøye seg ned slik jentene kan, for da brenner de seg i baken.” Gutt 8 år.

”Det er at jenter går av og til i kjole og er litt mer rosa og sånn... og gutter de ofte tøffer seg og sånn, og går med litt for lange gensere og sånn.... og så er det mange gutter som ikke tøffer seg og går med vanlig genser med gravemaskin og sånn på.” Jente 10 år.

2. Hva liker jenter å gjøre og hva liker gutter å gjøre?

Svarene her gav flere beskrivelser av tradisjonelle kjønnsrolle aktiviteter.

Barna beskrev at jenter liker å leke med for eksempel Barbie og hoppe strikk. Jenter ble beskrevet som mer passive i lek og væremåte enn gutter. Guttene ble beskrevet som mer aktive. De likte for eksempel å spille fotball, klatre og skate.

”Guttene de leker...liker å være ute og sykle og sånn, men jentene liker å sitte inne og leke med Barbie og sånn.” Gutt 10 år.

”Gutter liker skikkelig voldsomme leker, men det gjør ikke jentene.” Gutt 8 år.

”Gutter de liker vel å sparke fotball, mens jenter liker å hoppe tau. Gutter tar det mye mer alvorlig når de spiller fotball, for hvis jenter spiller fotball så gjør det ikke så mye.” Jente 10 år.

3. Hva er kjønn?

På dette spørsmålet hersket det nok delvis en forveksling av ordet kjønn og skjønn. På bergensdialekt kan disse være svært like. Flere visste heller ikke hva ordet betydde. De som visste det var alle 10 år og beskrev da den tradisjonelle betydningen av ordet (hunkjønn/hannkjønn).

”Det er sånn gutt og jente, det har eg lært på dataspillet mitt. Sånn hunnkjønn og hankjønn. Jeg tror ikke det er noe mer...men det kan jo hende.” Gutt 10 år.

”Det er sånn atte vi er så fin. Vi ser en og så- oi- hun var fin og søt.” Jente 8 år.

”Nei. Har ikke hørt det ordet.” Gutt 9 år.

4. Hva betyr det å være kjærester?

Barna kommer her med en rekke beskrivelser av aktiviteter som de mener kjærester gjør. Flere beskriver også følelser, uten å gi følelsene noe beskrivende innhold. Noen få visste ikke.

”At de har fått barn...eller de må ikke ha fått barn, for da er de eks-kjærester. Hvis de ikke har blitt sånn helt ordentlig kjærester, kan de være forelsket i hverandre uten å være kjærester.” Gutt 8 år.

”Kline og like hverandre. De elsker hverandre og så er de sammen liksom på skolen og sammen hjemme, går ofte på besøk og ligger ofte over hos hverandre, danser på diskotek og sånn.” Jente 10 år.

5. Hva er det kjærester gjør?

Barna er også på dette spørsmålet handlingsbeskrivende i sine forklaringer. De forteller at kjærester kysser og gjør ting sammen. Flere refererer også til det vi vil beskrive som pardannelse. Noen av barna hadde ingen formening om hva kjærester gjør.

”Det vet eg ikkje helt, det har vi ikke hatt om på skolen.” Gutt 10 år.

”De drar på bryllupsreise...å så spiser de kake, bryllupskake å sånn...å så føder de barn. De kysser for det har mamma og kjæresten hennes gjort, å så kjører de bryllupsbilen og så går de hjem. Til hvilket hjem går de til da? Jo, de går til jenten sitt hus. Før bodde kjæresten til mamma i Mandal, men så flyttet han istedenfor til Bergen til oss, så gutten må flytte til jenten.” Jente 6 år.

”De gift...noen kan gifte seg og noen kan ikke. Å så gjør de noe som jeg synes er flaut som jeg ikke vil si faktisk...Ja, det begynner på S...men ikkje gidd å gjett!” Gutt 6 år.

6. Hvorfor blir noen kjærester?

På dette spørsmålet kommer det svar som beskriver en fasinasjon for et annet menneske. Flere understreker også at for å bli kjærester må begge ville det. Dette til forskjell fra spørsmålet om hva forelskelse er, der flere forteller at en kan godt være forelsket i noen uten at den andre vet det. Ord som å like hverandre, å bli forelsket og synes at noen er skjønne blir mye benyttet.

”Fordi atte guttene synes at damene er fine.” Jente 6 år.

”På grunn av at de er forelsket i hverandre og så sier de det til hverandre, og så ja, så blir de kjærester... når begge er forelsket i hverandre.” Gutt 8 år.

”Den andre liker den ene og den ene liker kanskje den andre, og så spør den ene den andre og så hvis de liker det begge to, da blir de sammen.” Jente 10 år.

7. Hvem kan en bli kjæreste med?

De fleste barna hadde en formening om at en kunne bli kjæreste med mange. Noen bemerket spontant at jenter kunne bli kjæreste med jenter og gutter med gutter.

”Alle! Men det er jo ikke noe gøy å være kjæreste med foreksempel to jenter og to gutter. Eller to med to familier som er i familie sammen. Mamma og pappa sier at vi ikke kan få baby med noen vi er i familie med... ja, eller to jenter. De kan jo på en måte ikke få baby.” Jente 8 år.

”Hvem som helst, for eksempel han derre W. Bush...å ja, masse forskjellige.” Gutt 7 år.

”Jeg kan bli kjæreste med en gutt, ja jeg kan jo bli kjæreste med en jente også, men det er liksom ikke helt meg...” Jente 10 år.

8. Kan gutter bli kjæreste med gutter og jenter bli kjæreste med jenter?

De fleste barna svarte bekreftende på disse spørsmålene. Flere vektla spontant, at de da ikke kunne få barn. Tre sa nei.

”Ja, men da kan de ikke få barn.” Jente 6 år.

”Neeeee!...men det går jo alle guttene og snakker om...det hadde jo vært litt rart om noen hadde prøvd det.” Gutt 10 år.

9. Er det forskjell på en kjæreste og en venn. I tilfelle hva?

De er tydelig på at det er en forskjell, men at denne forskjellen kan være vanskelig å beskrive. Barna er bevisst på at det er en tettere relasjon mellom kjærester enn andre.

”De er sammen og liker hverandre og går til hverandre hver dag kanskje, hvis de er bestevenner. Hvis de er kjærester så bor de i samme hus, men hvis de er skilt så bor de fra hverandre.” Gutt 10 år.

”Æææ...ja hvis det er en venn, så bor man ikke sammen og hvis det er en kjæreste så bor man sammen. Venner de leker sammen og det gjør ikke kjærester særlig mye.” Gutt 8 år.

10. Hva er forelskelse?

Her var det store sprik i svarene. Noen henviser til det å være kjærester, fem visste ikke, mens flere beskrev det som det å like hverandre, være glad i hverandre.

”Eg har veldig lyst til å bli det..men tørr ikke å si det.” Jente 6 år.

”Elskelse?... forelskelse det er sånn at du blir bare forelsket...det er litte granne...vondt, sant?” Jente 6 år.

”Det er nesten det make som kjæreste...bare at da kan det være at den andre ikke vet om det. En kan være forelsket i noen uten at den andre vet det.” Gutt 8 år.

11. Hva er kjærlighet?

Flere av barna henviser her til tidligere spørsmål, for eksempel forelskelse. Andre sier at det er noe en kan spise, eller at det betyr at noen er glad i hverandre. Noen visste ikke.

”Det er sånn derre når en slår seg sammen og blir kjærester og lever et lykkelig liv sammen.” Gutt 10 år.

”Kjærlighet på pinne...? sånn som du kan kjøpe i butikken. Og så er det forelskelse, noe vi nå har snakket mye om.” Gutt 8 år.

”Det er noe en blir forelsket av.” Jente 6 år.

12. Hva er sex?

Flere av barna, spesielt de yngste, svarte at det var et tall. Det er ikke så underlig, i og med at de selv var seks år. De eldre barna svarte at det er noe kjærester gjør. Flere visste ikke.

”Ha! Det var et enkelt spørsmål! Det er et tall. Og det er jeg!!” Gutt 6 år.

”Sex??...ehh...ehmm...hvordan skal jeg si det...de puler på en måte.” Gutt 9 år.

”Ehm...sex det er, noe kjærester kan ha, de kan ha sex, jeg vet ikke helt hva de gjør, men de kan ha sex, de er i hvert fall kjærester.” Jente 10 år.

13. Hvordan blir babyer laget?

Her var det flere utfyllende svar, med tildels lange utredninger og beskrivelser om frø og egg. De fleste barna var tydelige på at det hele foregikk i magen til mammaen. Noen visste ikke hvordan dette foregikk.

” De på en måte, det er så ekkelt- hi-hi. Det er så ekkelt å si det. Er det noen andre som skal høre stemmen min inni den der? Det er på en måte tiss mot tiss på en måte og så har gutten på en måte et frø inni tissen som kan komme inn i mammaen på en måte og så skal de kappløpe mot egget på en måte og den som rekker egget først, den blir babyen. Da er det på en måte jenter og gutter som kappløper også tvillinger og så de som når egget først, blir babyen på en måte. Så kan en bare vente noen måneder også kommer babyen- plopp- ut... ja, eller

kanskje ikke plopp, men mer au..” Jente 8 år.

”Med eggene fra faren, eller den som blir faren, og moren går sammen til et og blir et frø som blir større og større og som til slutt kommer ut...de kommer ut gjennom...na...jo rompen, før trodde jeg det var gjennom ørene eller nesen, ha ha...mmh, å så er det egg som smelter sammen og så blir det frø og så...akkurat som hvordan man lager glass, man smelter først sand, å tar det inni en komfyr med skikkelig mange varmegrader så blir det til glass... på en måte sånn...” Gutt 8 år.

Hva er kjærlighet?

Hva betyr det vi fant om kjærlighet? Et vakkert svar var 10-åringen som beskrev kjærlighet som ”det er sånn derre når en slår seg sammen og blir kjærester og lever et lykkelig liv sammen”. Dette sier oss noe om hvilken oppfattelse han har av kjærligheten. Hvis vi ser på forskning rundt dette temaet, vil vi anta at det han har opplevd og observert vil påvirke ham videre i livet. Han vil lettere kunne elske seg selv og kunne forme kjærlighetsbånd med andre (Allgeier og Allgeier, 2000).

Barna beskrev flere ulike tanker om kjærlighet. Flere viste til spørsmålet om forelskelse, der uttrykk som ”være glad i” og ”like” gikk igjen. Kjæresteforhold blir beskrevet som en fasinasjon for et annet menneske. Flere beskriver at kjærestereelasjoner er tettere enn andre relasjoner, og at en kan bli kjæreste med mange. De fleste barna bekrefter at gutter kan bli kjæreste med gutter og jenter med jenter. Vi har diskutert dette med venner på vår egen alder, og funnet at dette har endret seg siden vår barndom. For 20 - 30 år siden ville nok ikke så mange ha svart bekræftende på spørsmålet.

Det virker som barna i stor grad svarte ut fra hvordan de selv lever, dette kan vi se fordi vi kjenner dem og familiene deres. Som for eksempel 8-åringen som på

spørsmål om hvorfor noen blir kjærester svarer: ”At de har fått barn...eller de må ikke ha fått barn, for da er de ekskjærester...” Han har opplevd at foreldrene gikk fra hverandre da han var vel 2 år. Gutten har tydelig laget seg et bilde av at som foreldre er en ekskjærester. Dette synes vi støtter synet vårt om at det er viktig at voksne snakker om kjærlighetsrelaterte spørsmål.

Vi merket oss at barna ikke beskrev de følelsene de refererte til. Hvorfor vet vi ikke. Barn kan ha nytte av å lære seg og kjenne etter og sette ord på hvordan ting føles. De kan da få hjelp til å legge sin egen betydning i kjærlighet. Når de går inn i relasjoner kan de finne igjen følelsene sine. Forelskelse kan jo også være som 6-åringen sa ”...littegranne vondt...sant?”.

Ser en på det Aigner (1984) sier om at barn lærer ord og begreper gjennom å leke med dem, gjenta dem og prøve ut innholdet i dem for å forstå, er det viktig informasjon for de voksne. Kan setninger som for eksempel ”jeg elsker deg fordi du gjør meg så glad innvendig” eller ”jeg blir så glad når jeg ser deg fordi du er så god” brukes oftere? Da vil en kunne slå ”to fluer i en smekk” ved både å bekrefte barnet og gi ord innhold. Det er også viktig å være bevisst kommunikasjonen uten ord (Allgeier og Allgeier, 2000). Kjærlighet kan formidles uten ord, gjennom kjærlige handlinger for eksempel en god klem eller et varmt blikk.

Hva er kjønn?

Fra et sexologisk synspunkt mener vi det er viktig at barn allerede fra tidlig alder har et språk om kjønn. Vår opplevelse er at de fleste barna i undersøkelsen i liten grad hadde en formening om dette. Som nevnt i presentasjonen av funnene, ble kjønn av de fleste forvekslet med ordet skjønn. Unntakene var tre eldre barn, den ene svarte som følger: ”Det er sånn gutt og jente, det har eg lært på dataspillet mitt. Sånn hunnkjønn og hankjønn. Jeg tror ikke det er noe mer...men det kan jo hende.”

Selv om bare et fåtall av barna kunne definere begrepet kjønn, hadde alle svar på forskjellen mellom gutter og jenter. De fleste svarte med ytre kjønns spesifikke beskrivelser som hårlengde, kjønnsorganer og klær. Dette forstår vi som at de vet om forskjell på jenter og gutter, men at de ikke har en bevissthet om begrepet kjønn.

I voksne menneskers språk er kjønn et ord som blir mye brukt, uten videre definering. Når barna ikke får forklart innholdet i et slikt begrep, vil de heller ikke bruke dette. Det blir også mer fokus på at enkelte mennesker ikke føler at de passer inn i for eksempel kategoriene kvinne eller mann. Ved at voksne forteller om forskjeller som somatisk og sosialt kjønn, vil det være lettere for barna å forstå for eksempel transseksuelle (Almås og Benestad, 1997). Foreldre har en tendens til å gjenta samme oppdragelsesmetoder som de selv har vært utsatt for, noe som gjør at det tradisjonelle kjønnsbegrepet går ”i arv” (Almås og Benestad, 1997). Barns utvikling er avhengig av gode rollemodeller. For å kunne skape trygghet og å forebygge diskriminering må vi utvide måten å tenke omkring kjønn og kjønnsforskjeller på. Dette kan for eksempel gjøres ved at barna fritt får muligheten til å kle seg ut i både kvinne- og mannsklær. Det å ”leke” med begrepet kjønn er viktig for at barna skal forstå (Aigner, 1984).

Ved tidlig å få integrert holdninger om at de fleste menn og kvinner har både feminine og maskuline egenskaper vil barn lettere kunne vokse opp og forme sitt eget liv slik det passer best for dem. For noen barn blir virkeligheten at deres kjønnsidentitet eller seksuell identitet ikke stemmer med det tradisjonelle. Disse har også behov for å bli ivare tatt helt fra tidlige barneår (Langfeldt, 2000).

Langfeldt (2000) påpeker også at barn merker når voksne er redd for nakenhet eller seksualitet. Å få en forståelse av begrepet kjønn inkluderer også nakenhet.

Det å se andre nakne, slik at barna kan føle tilhørighet og få en bekreftelse på eget kjønn, er viktig. Voksne kan bidra til å gjøre nakenhet naturlig ved å ikke skjule sin egen nakne kropp i samvær med barnet.

Hva er seksualitet?

Som nevnt i presentasjonen av funnene, har begrepet sex fått flere forklaringer fra barna. Fra de yngste som refererer til begrepet som et tall, til de litt eldre som snakket om kyssing, klining og puling. Ville vi fått andre svar hvis vi hadde benyttet ordet pule, da vi spurte? To av gruppemedlemmene har barn i samme aldersgruppe som de intervjuede barna. Erfaringen fra dem er at ordet pule nok blir mer brukt. Kanskje var det vår egen sjenanse eller frykt for hva foreldrene ville si når de leste spørsmålene, som gjorde at vi ikke valgte å bruke dette?

Barna beskrev også sex utelukkende som en aktivitet voksne kjærestepar driver med. Hvis vi hadde stilt spørsmål som var knyttet til barnas følelser og opplevelser, kunne vi kanskje ha fått svar som mer beskrev barnas egen opplevelse som for eksempel at det var kiling i tissen, at tissen blir stiv og lignende. Som nevnt i metoddelen valgte vi å ikke gjøre dette. Det er derfor uklart for oss hvorfor barna knyttet ordet sex utelukkende til voksne par.

Det vi imidlertid vet, er at en tydelig kunne se en sjenanse rundt dette spørsmålet. De fleste som ikke svarte at det var et tall, startet svaret sitt med æææ...mhmm osv. Flere fortalte også at de syntes det var flaut eller ekkelt, eller nonverbalt ved at de så ned, rødmet eller skjulte ansiktet i hendene da de svarte.

Når det gjaldt spørsmålet om hvordan babyer ble laget, kom det imidlertid mange utfyllende svar. Det interessante ved dette spørsmålet i motsetning til spørsmålet ”hva er sex?” var at barna i svært liten grad virket sjenerte. Dette synes vi er

interessant. Kan en tenke seg at barna allerede har fått integrert holdningen om at reproduksjon er den legitime grunnen til å ha sex? Hvis det er tilfellet, vil en slik holdning skape en distanse til dem selv og deres seksualitet. Gjennom dette vil en da kunne anta at det blir lettere for barna å snakke friere om reproduksjon enn om sex.

Som Langfeldt (2000) skriver, er det nok lettere for oss voksne å snakke om befruktning og kjønnsmodning enn det er å snakke med barn om hvordan en kan lære sin egen kropp og seksuelle følelser å kjenne. Når vi har fortalt folk rundt oss at vi har intervjuet barn om kjærlighet, kjønn og seksualitet, har flere kommet med følgende uttalelse: ”Er ikke det litt tidlig å snakke med barn om sex?”. Goldman og Goldman (1982) og Kathadourn hevder at barns tenkning rundt seksuelle temaer mer begrenses av kulturens holdning til temaet, enn kognitive begrensninger hos barna. Dette viser jo også spørsmålet i seg selv, da vi ikke fikk noen spørsmål som antydte at det var tidlig å spørre dem om kjønn eller kjærlighet.

Vi mener det er viktig at barn får ord på seksuelle begreper, både for å kunne snakke om det med hverandre og voksne, men også for å kunne beskrive det for sin egen del. Mange barn lærer ord og uttrykk av venner og de som er litt eldre enn dem. Dette mener vi at de voksne gjør lurt i å akseptere. Ved å gjøre det, vil barnet oppleve en aksept for seksualiteten, både sin egen og andres. Barn bør gies rom til å utforske sin egen og andres seksualitet, uten redsel for at voksne skal avvise eller fordømme dette.

”Foreldrenes reaksjoner er av stor betydning. Vi sier at barnet speiler sin seksualitet i forhold til foreldrene. Gjennom dem blir den bekreftet, og barnet opplever hvordan seksualiteten kan oppfattes og fortolkes” (Langfeldt, 2000,

s. 32).

Vi støtter Aigner (1984) som hevder at å åpne opp for at seksualitet er noe som angår de fleste mennesker og som kan være en stor glede i livet, vil være en viktig forebyggende faktor mot seksuelle problemer senere i livet.

LITTERATURLISTE

- Aigner, G. *Barnas kjærlighetsliv*. Gøteborg. Pax Forlag. 1984.
- Allgeier, E. og Allgeier A. *Sexual interactions*. Boston. Houghton Mifflin Company. 2000.
- Almås, E. og Benestad, E. *Sexologi i praksis*. Oslo. Tano Aschehoug. 1997.
- Almås, E. og Benestad, E. *Kjønn i Bevegelse*. Oslo. Universitetsforlaget. 2001.
- Bokmålsordboka. *Elektronisk kilde internett*:
<http://dokpro.uio.no/perl/ordboksoek/ordbok>. Dokumentasjonsprosjekt UIO i samarbeid med seksjon for leksikografi og målføregranskning. 2004.
- Dalland, O. *Metode og oppgaveskrivning for studenter*. Oslo. Universitetsforlaget. 1997.
- Goldman, R. og Goldman, J. *Childrens sexual thinking*. Routhledge& Kegan Paul. 1982.
- Halvorsen, K. *Forskningsmetode for helse og sosialfag – en innføring i samfunnsvitenskapelig metode*. Oslo. Cappelen Akademiske Forlag AS. 1996.
- Lange og Røe. *Barns forestillinger om*

seksualitet. Hovedfagsoppgave ved universitetet i Bergen. 1995.

Langfeldt, T. *Har du lyst har du lov*. Oslo. Cappelen. 1986.

Langfeldt, T. *Barns seksualitet*. Oslo. Pedagogisk Forum. 2000.

Langfeldt, T. *Sexologi*. Oslo. Gyldendal Norsk Forlag. 2003.

Pramling, I. og Doverborg- Østberg, E. *Å forstå barns tanker*. Oslo. Pedagogisk forum. 1986.

Heteroseksualitet? - Hvem har egentlig skylda, mor eller far?²

Av psykolog Olav Henriksson Bendiksbj, Institutt for Klinisk Sexologi og Terapi og stipendiat ved Psykologisk Institutt, Universitetet i Oslo.

Min pasient "Glenn" er en mann i midten av 30-årene. Han er høy og slank og ser godt ut. Velkledd og stilig, litt "ung i tøyet" for alderen. Han er høflig og

² Basert på et innlegg holdt på IKSTs seminar 12. november 2007.

sjarmerende og presenterer seg ryddig. Det første han sier til meg er at han er homo. Så spør han meg: "Er du?"

"Du vil vite noe om min seksualitet. Det gjør en forskjell for deg?" svarer jeg. "Kan du si noe mer om det?"

"Greia er jo den, ikke sant. At jeg egentlig er usikker på om jeg er homo eller hetero eller hva jeg er, ikke sant. Og jeg har gått i terapi før asså, og det har vært fint det. Men det har jo vært litt sånn at siden jeg er homo ikke sant, så har jeg følt at det har vært så viktig for terapeutene å bare si at homo er greit og normalt og helt friskt liksom. Og det er jo greit nok det, men jeg lurer jo på det da. Lurer jo på mange ting rundt det der da. Om hvorfor og om jeg kanskje ikke egentlig er homo og sånn. At det bare er en eller annen forvirring fordi jeg har så innmari vanskelig forhold til faren min."

Jeg merker meg usikkerheten, men det er første timen, og jeg velger å fokusere på mulighetene for å snakke fritt. "Det har vært vanskelig å snakke om seksualiteten din med tidligere terapeuter," sier jeg. "Og så har du opplevd at dette er fordi de ikke våger å problematisere den av frykt for å være fordømmende eller konservative?"

"Ja, nettopp," svarer Glenn ivrig. "Og det er ikke bare noe jeg innbiller meg heller. Jeg har til og med flere andre homsevenner som har opplevd det samme hos andre terapeuter. Det har liksom blitt så innmari ok å være homse at det ikke går an å snakke om det lenger."

Jeg skal komme tilbake til Glenn om senere her. I første omgang vil jeg bare la eksempelet poengtere nettopp dette ene Glenn selv trekker frem. At homoseksualitet har blitt så akseptert og at vi er så politisk korrekte at vi ikke tør å tenke rundt eller problematisere det lenger overhodet. Og dette til tross for at vi i utviklingspsykologisk teori problematiserer også heteroseksualitet, og ikke minst andre typer seksualitet. Og dette er den røde tråden i dette essayet: Vi må

kunne tenke rundt og tørre å problematisere og undre oss over hvordan seksualiteten vår formes gjennom livet.

Det er dermed strengt tatt ikke heteroseksualitet per se jeg vil problematisere, heller ikke homoseksualitet. Poenget er å problematisere seksualitet og seksuell orientering generelt, og sette dette inn i et utviklingspsykologisk perspektiv. Grunnen til at heteroseksualitet er nevnt i tittelen er for å trekke frem det glemte poenget med at også den er et resultat av utvikling, og dessuten for å unngå å bli tatt for en som bare vil snakke om hvor rart det er å være homo.

Poenget her er heller ikke å si noe om hvem som har skylda, hverken mor, far eller andre, for slik å klandre noen. Det er behovet for å forstå *hvordan* som er det sentrale. Slik vil jeg problematisere noe som synes å ha blitt borte i de fleste problematiseringer. Hvordan blir vi egentlig til de vi er, især med tanke på seksualitet og seksuell orientering. De videre spørsmålene er mange, og kan formuleres på utallige måter. For eksempel: Hvorfor elsker kvinner menn og ikke sine mødre? Hvorfor gifter ikke alle menn seg med sin mor? Hvorfor synes noen mest tiltrukket av forskjeller, mens andre vil ha likheter? Og så videre. Jeg skal ikke forsøke å besvare alle disse spørsmålene her, og slik legge ut noen fullstendig seksualteori. Variasjonene i seksuelle uttrykk hos mennesker svært mange: ”noen liker mora og noen liker dattera.” Å forklare alle nyansene er i hvert fall et for stort stykke arbeid for nå. Ambisjonen er simpelthen å løfte frem variasjonene og forsøke å forstå noe av dem, for at vi slik skal kunne bevege oss i retning av å kunne vite mer om hvem vi er og hvorfor. Hva som preger oss og hvilken dynamikk som former oss gjennom livet.

Et utviklingspsykologisk perspektiv viser oss at vi ikke kommer til verden som ferdig formede individer, ikke på noe

område. Dette i likhet med at vi heller ikke kommer til verden som helt blanke og kan formes til hva som helst. For å begynne på begynnelsen. Anne Anastasi, den gang leder for den amerikanske psykologforeningen, skrev allerede i 1958 (Anastasi, 1958) en artikkel som har blitt stående som en hjørnestein i debatten omkring arv versus miljø, mest fordi den langt på vei avsluttet det hele. Anastasi viste hvordan diskusjonen om hvorvidt vi er et produkt av arv eller miljø er en umulighet, fordi det nødvendigvis er en kontinuerlig interaksjon mellom disse to. Uten et biologisk utgangspunkt, uten en materiell biologisk enhet, har miljøet ingen ting å påvirke, og kan således ikke prege noe. På den andre siden trenger biologien et miljø å virke i, et sted å eksistere som den dermed nødvendigvis vil bli påvirket av. Altså ingen biologi uten miljø og intet miljø uten biologi. I etterpåklokskapens lys er dette enkel logikk, men allikevel kilde til mange og lange debatter, både da og dessverre fortsatt.

Og det er nettopp denne interaksjonen som er det sentrale her. Måten vi kontinuerlig interagerer med miljøet og miljøet interagerer med oss i en både gjensidig og ensidig påvirkning. Dette gir oss ifølge en annen utviklingspsykolog, Daniel Stern, transaksjonelle modeller for utvikling, med bilder av denne interaksjonen som en slags kontinuerlig byttehandel (Stern, 1985). Videre er det mest sentrale i denne utviklingen ikke egentlig hva som konkret skjer med individet gjennom utviklingen, altså hva som skjer og hva vi gjør, men i større grad måten individet håndterer og bearbeider sine opplevelser og erfaringer i sitt eget indre. Det er ikke hvordan du har det, men hvordan du tar det som blir avgjørende.

Dermed blir det hele komplekst og vanskelig å gripe, men like fullt sentralt for å forstå. Vi trenger å forstå vår egen utvikling. Og i vår samtid kan vi gjøre dette relativt fri fra fordommer. Som art

burde vi kulturelt være kommet langt nok til at dette ikke nødvendigvis skulle frembringe det store hysteriet. Å forstå er nemlig ikke å dømme, ulikt hva mange intuitivt tror når man begynner å problematisere homofili. Jeg vil her understreke at det dreier seg om en åpenhet for variasjon og forståelse gjennom innsikt, og vil slik ta noe av brodden vekk fra angsten eller aggresjonen som eventuelt måtte aktiveres i møtet med slike problematiseringer.

Det er jo som nevnt over også derfor jeg begynner med å snakke om heteroseksualitet allerede i tittelen. For nettopp denne heteroseksualiteten, som er den normative "normalutviklingen", er jo også resultat av individets interaksjon med miljø, den er et resultat av den utviklingshistorien individet har. Dermed er det ikke lenger så farlig å problematisere heller homofili. Hva kommer det egentlig av? Hvordan oppstår dette? Slik må vi som terapeuter kunne problematisere og undre oss over *all* seksualitet. Men dette har altså dessverre blitt farlig. Det er som om det å forstå og tenke om *hvorfor* er ensbetydende med at det er patologi og at det dermed er noe som burde endres eller kureres.

Men det er her det ikke er noen automatisk parallell. Det å undre seg og forstå betyr ikke det samme om å endre, hverken å ville det eller skulle det. Det å forstå kan heller berike og gjøre livet litt greiere for oss. At vi vet noe om hvorfor og hvordan gjør verden og oss selv litt mindre låst. Dette er et terapeutisk grunnfokus. Streben etter å forstå og romme. Å lytte fritt for ambisjoner og fordommer (Bion, 1962). Og ikke *ville* på pasientens vegne, men tåle, og hjelpe denne til selv å forstå og tåle. Og så må vi kunne tenke og undre oss i møtet med alskens uttrykk for menneskelig seksualitet, hva den enn måtte være. Vi kan tenke mangt om alle variasjonene, og vi *bør* gjøre det. Ikke for å dømme. Det er det vi ikke skal, men

fremholde at innenfor visse grunnleggende, allment aksepterte rammer må enhver få velge sitt liv. Men det er nettopp dette som forutsetter at vi forstår. Uten å kunne gripe hva som beveger oss, hva som gjør at vi blir de vi blir, har vi ikke frihet til å velge. Kunnskap og innsikt er i denne sammenheng frigjørende, en forutsetning for personlig frihet.

Så til forklaringene. Heteroseksualitet. Hvem har skylda? Ja, begge så klart. Og ingen av dem og skylda har vi selv. Eller for å si det slik jeg har forsøkt å poengtere over: Alle har skylda like mye som ingen. Det dreier seg om transaksjoner. Noen standardteoretiseringer kan vi da allikevel trekke frem i svært grove trekk.

Enhver gutts første kjærlighetsobjekt er mor. Denne sterke tidlige tilknytningen av vellyst og nytelse knyttes an til erotiske følelser og blir drevet frem av begjær. Normalt vil gutten etter hvert som han vokser opp registrere sin far som konkurrent for mors kjærlighet, med et ønske om å utkonkurrere denne og ha mor for seg selv. Denne velkjente ødipale konflikten løses forsøksvis gjennom at gutten integrerer far som et objekt som ikke skal beseires, og retter oppmerksomheten utover mot andre kvinner. I stedet for å rivalisere, identifiserer han seg med faren for å kunne bli som ham, slik at andre kvinner skal kunne begjære ham på samme måte som mor begjærer far (se for eksempel Freud, 1925). Dette danner det tidlige grunnlaget for mannlig heteroseksualitet

Kvinnelig heteroseksualitet står ovenfor lignende, men andre utfordringer. I likhet med hos gutter er det første kjærlighetsobjektet mor. Jenta står således ovenfor utfordringen å flytte sitt erotiske fokus og begjær fra moren over på faren, og i stedet for å ville ha mor ønske å bli som mor, slik at menn som far skal kunne begjære henne (se for eksempel Freud, 1919).

Disse to utviklingsparene danner et grunnlag, hvori vi kan forstå alt annet som variasjoner. Ikke om skjevutvikling eller patogent, men som ting som blir annerledes enn dette, ja nettopp som nevnt variasjoner. Kanskje er dette provoserende, men det er nå engang naturens utgangspunkt. Uten denne utviklingen stopper arten.

Og om vi så skal gå videre. Hva skaper homofili? Hvilke utviklingsbaner er foranledningen? Svaret er som jeg vel har gjort klart at de kan være mange. I likhet med at utviklingsløpene skissert ovenfor bare er grove skisser, og at variasjonene innen dem kan være mange, vil det samme gjelde for homoseksualiteten. Og jeg skal derfor skuffe, og heller holde meg til det at kimen, utgangspunktet ligger i transaksjon mellom primærpersoner og individet.

Glenn fra innledningen kommer henvist for utrygghet omkring egen identitet, både med tanke på kjønn og seksuell orientering. Han har henvist seg selv. Han liker noen ganger å kle seg i kjole, og kan tenne på det. Andre ganger skammer han seg over det og synes det hele er latterlig og patetisk. Videre definerer han seg selv som oftest som homoseksuell. Iblant føler han seg allikevel mest hetero, og har affærer med kvinner. Dette er også avløst av samme følelse av at det hele er latterlig. I første omgang kan Glenn og hans identiteter synes som et produkt av postmodernismen, hvor alt flyter og ingenting egentlig er.

Det er imidlertid denne selyforakten som stadig avløser de forskjellige uttrykkene som blir begynnelsen på forståelsen av Glenns utviklingshistorie. Det er ingen traumer eller lignende i form av ytre hendelser som seksuelle overgrep eller slikt. Det Glenn kan fortelle om er en far som jobbet mye og var mye borte. Når han var hjemme husker Glenn ham som stort sett sliten og derfor litt skummel. Han kunne kjeftet fælt fordi barna bråkte. Moren kan Glenn huske å ha hatt et nært forhold

til. Han forteller at de snakket mye sammen og at det var mye åpenhet. Moren virket også sårbar. Hun var mye syk og fremsto som skjør. Glenn husker en gang moren fant noen pornoblader på rommet hans. Da hun konfronterte ham med dem gråt hun og sa at dette var forferdelig kvinnekriminerende. Glenn skammet seg enormt. Under denne seansen kom faren hjem og Glenns mor beklaget seg til ham. Faren responderte med å avfeie henne og le kjekt og høyt før han gikk og så på TV. Moren gråt enda mer enn før, og Glenn måtte trøste henne og love å aldri gjøre det igjen.

I Glenns indre ligger det i denne historien pekere til de fleste aspekter ved seksualiteten hans. Faren han både var redd og elsket, som han ville bli som og dermed også begjærte. Hans deilige enerådighet og seksuelle frihet opplevdes av Glenn som et sted der det var lov å være seksuell. Moren har han også ønsket seg, men i hennes lidelse blir hun fraværende og han finner nærhet til henne gjennom å ikle seg kjoler. Som utgangspunkt for et kvinnelig seksualobjekt blir hun videre en som ikke ønsker seksualitet, men som heller synes det hele er skittent og ufyselig. Med bakgrunn i dette retter Glenn seksualiteten sin vekk herfra. Hos begge foreldrene har Glenn funnet grobunn for sin selyforakt i opplevelsen av deres manglende aksept for både svakhet og seksuell nysgjerrighet.

Og for å understreke her. Dette er svært kort og overfladisk. Og forklaringene og forståelsen egentlig langt mer kompleks. Videre er det heller ikke slik at hverken Glenns mor eller far alene er ansvarlige for hans seksualitet eller utviklingen av den. Poenget er at vi i terapien sammen kunne utforske aspekter ved hans utvikling som hjalp ham til å forstå, og derigjennom kunne han ha det litt greiere med seg selv og sitt. Og til slutt. Glenn sluttet ikke å være homo som et resultat av denne terapien. Han følte seg bare som en friere

en, -en homo med et litt rikere liv.

La meg slik avslutningsvis gjenta og understreke. Ønsket her er å holde frem at vi *er* resultater av vår egen utvikling, også, og ikke minst med tanke på vår seksuelle orientering. Og videre at vi alle, som behandlere og hvilke andre profesjoner leserne eventuelt måtte befinne seg i, må være åpne for å problematisere og fortsette å forstå bakgrunnen for vår egen og andres seksualitet. Det er lov å tenke om det.

Referanser

Anatasi, A. (1958). Heredity, environment, and the question "how"? *Psychological Review*, 65, 197-208.

Bion, W. R. (1962). *Learning from experience*. New Jersey: Jason Aronson, 1994.

Freud, S. (1919). "A child is being beaten": A contribution to the study of the

origin of sexual perversions. *Standard edition*, 17, s. 175-204. London: Vintage press, 2001.

Freud, S. (1925) The dissolution of the Oedipus complex. *Standard edition*, 19, s. 171-179. London: Vintage press, 2001.

Stern, D. (1985). *The interpersonal world of the infant*. New York: Basic books.

KroppKunn – et redskap for kartlegging av barns kunnskaper om kropp, følelser og seksualitet

Tekst og fotos: Peter Zachariassen

Gode kunnskaper om kropp, seksualitet, følelser, sosiale normer og samhandlingsregler er grunnleggende for utviklingen av en sunn og berikende seksualitet. For barn med kognitive funksjonsnedsettelse er det spesielt viktig å legge til rette for at de får best mulig informasjon på en måte som er forståelig og aldersadekvat. I den forbindelse er det viktig å kunne kartlegge allerede eksisterende kunnskaper så vel som å måle effekt av opplæringstiltak. KroppKunn, som her presenteres, er et kartleggingsredskap spesielt tilpasset barn med kognitive funksjonsnedsettelse.

På habiliteringstjenesten for barn i Hedmark jobber det tre spreke damer som nå er – nesten – klare til å lansere det nye kartleggingsverktøyet om kropp og seksualitet for barn med kognitive funksjonsnedsettelse: *KroppKunn*.

Arbeidet med KroppKunn har pågått over flere år og mange har vært involvert i utviklingen og utprøvingen, men det er sykepleier Agnes Solberg, fysioterapeut Ellen Welema og vernepleier Marianne Zimmerlund Lillebo som har stått på hele tiden og som nå skal sende sin ”baby” ut i verden.

Sexologi har tatt seg turen til habiliteringstjenestens kontorer på Ottestad

ved Hamar for å møte damene og prate litt om hva KroppKunn er og hva den er tenkt å brukes til. Snakken kommer naturlig nok inn på *SexKunn-testen* (se omtale i Sexologi 01/06) som Kroppkunn delvis baserer seg på. Da SexKunn-testen i utgangspunktet er ment for voksne personer – hvilke erfaringer har barnehabiliteringstjenesten gjort seg med å bruke den på barn? Agnes forteller:

”I starten så vi på den som en ren test, og fylte ut det som var i forhold til poeng og scoringsprofil. Etter hvert brukte vi den mer som en kartlegging – mente ikke det var så viktig med poeng...”

”Vi brukte opprinnelig hele testen på barn. Negative reaksjoner fra noen foreldre og assistenter gjorde at vi ble mer forsiktige med å bruke den siste del av testen – den delen som handler om hvor man får kjøpt prevensjonsmidler og slikt. På den andre siden har vi også fått positive reaksjoner når foreldre ser at barna kan mer enn de mener de kan. Men vi har lært at det er meget viktig med en god gjennomgang og forklaring i de tilfeller der vi også stiller disse spørsmål.”

Marianne supplerer:

”SexKunn navnet kan være provoserende på enkelte. Jeg har også opplevd at foreldre har reagert på de siste spørsmålene i testen, de som handler mer direkte om seksuelle handlinger. Men det er likevel et fåtall. Vi ser at det er en fint verktøy som viser hvor konkret og presist vi må formulere oss for å møte barnet. Testen viser også foreldre at temaet kropp og seksualitet er stort og rommer mange andre områder og spørsmål. Dette er positivt og gjør det mindre provoserende eller skremmende.”

”Ut i fra de erfaringene vi har gjort har vi kommet fram til at det viktigste en må ha med i kartleggingen når det gjelder de yngste barna er de mest basale kunnskaper som vedrører kroppen, hygiene, pubertet, følelser samt venner og kjærester. Det er disse tema KroppKunn er bygget opp rundt. Vi ønsker å få mest mulig informasjon om: Hva har eleven av kunnskap om følelser, kroppen, pubertet, venner og kjæreste og hygiene? Og: Hvilke metode/metoder har vi brukt for å komme fram til svarene? Vi ville lage kartleggingen slik at man kan bruke flere metoder for å hente frem kunnskaper under testingen. De ulike metodene vi bruker her blir også en del av innholdet i veiledningsheftet under innlæringsmetoder.”

KroppKunn skiller seg altså fra SexKunn-testen både ved at den ikke har så mange

spørsmål som er direkte relatert til sex og seksuelle handlinger – og ved at den tar i bruk flere metoder for innhenting av informasjon om barnets kunnskaper og ferdigheter. Det kan for eksempel være at barnet blir bedt om å kopiere en håndstilling og å krysse kroppens midtlinje. Dette gir en liten pekepinn om hvor mye kontroll barnet har over egen kropp. Om barnet ikke får til disse oppgaver mener forfatterne av KroppKunn at det kan være hensiktsmessig å få sjekket dette ut nærmere med kroppøvlingslærer og eller fysioterapeut. Ellers kan en del av spørsmålene – som i SexKunn-testen – besvares ved at barnet peker på ett eller flere bilder som blir presentert. Men forfatterne mener også det er viktig å hente frem barnets egne verbaliseringer om emnet. Ellen forklarer:

”Under temaet pubertet har vi lagt inn spørsmål om menstruasjon og ståpikk/ståtiss. Det er enkelt å svare ja på at de vet hva det er, men når de skal forklare hva det faktisk er, blir det vanskeligere. Dette kan vi nå sjekke ut. Her kunne det selvfølgelig være interessant å høre om barna har egne erfaringer med dette. Det kan intervjuer velge – om spørsmålene er relevante og riktige å stille nå, eller om de skal vente med det til senere i en undervisningssituasjon.”

Forfatterne poengterer at KroppKunn skal kartlegge kompetanse og ikke i utgangspunktet er ment å skulle sjekke ut barnets egne erfaringer og opplevelser, Ellen medgir at det av og til kan være vanskelig å skille helt:

”Det kan falle naturlig å spørre om de erfaringene barnet har gjort seg. Vi har ikke lagt opp til dette i selve kartleggingen. Vi vil holde fokus på at det er en kartlegging av kompetanse og ikke en kartlegging av erfaring. Det er innimellom vanskelig å skille klart mellom kompetanse og erfaring. Erfaring kan være det som har gitt dem den kunnskapen de har. Å spørre

etter egen erfaring kan brukes som et tilleggsspørsmål og kan gjøre det lettere for barnet å skjønne hva vi spør om og vil vite.”

De forteller videre om hvordan KroppKunn er ment å anvendes. De understreker at den er et hjelpemiddel i en samtale med barnet om kropp og seksualitet og formen er et strukturert intervju. Hvis tester er ukjent for eleven, kan det være lurt å ha med en lærer som eleven kjenner og er trygg på. Helst den læreren som skal ha ansvar for undervisningen senere. På den måten får denne personen mye nyttig informasjon.

For den som skal lage et opplegg videre for disse barna, er det en nyttig erfaring å høre hvordan barn kobler det de har lært i teori til egen kropp. Lærere kan også bruke det når de kommer innpå de samme temaene ved undervisningen senere. Vedkommende sitter sammen med barnet og kan være med og tilrettelegge for å spørre på alternative måter. I utgangspunkt brukes de spørsmål som står på listen. Men målet med kartleggingen er å komme frem til hva barnet vet. Trenger barnet utfyllende forklaring og spørsmål kan disse tilleggs- og hjelpespørsmål noteres i et eget felt på skåringsarket. Det følger et eget veiledningshefte med KroppKunn som beskriver hvordan den skal gjennomføres og skåres. Ellen forteller om de retningslinjer som de mener bør følges ved bruk av KroppKunn:

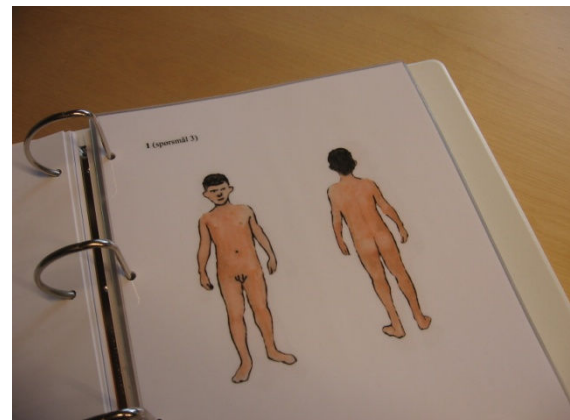
”Det er viktig å skape en positiv og trygg atmosfære i intervjusituasjonen – vi er helt avhengig av at vi får etablert god kontakt med barnet. Før barnet kommer, skal alt utstyr ligge på bordet. La bilder ligge i en bunke med bilde ned. Ha selv spørsmålsskjema og veileder lett tilgjengelig. Testleder og barn sitter ved et bord i skrivebordshøyde. Forklar barnet at dere skal se på en del bilder og at du kommer til å stille en del spørsmål om kroppen, om å stille seg og om venner og kjærester. Ikke stress barnet ved å påpeke

feil. Bare registrer det barnet sier. Spør eventuelt om andre svar kan være riktig eller om det er flere ting som kan være riktige. Er spørsmålene åpenbart for vanskelige, så går du videre til neste spørsmål. Vis barnet ett og ett bilde ved de spørsmål som har støtte av bilder. Noter svarene og vent med skåringen til hele testen er ferdig. Avslutt intervjuet med å takke barnet for samarbeidet.

Drøft eventuelt sammen med den/de som var til stede de spørsmålene som var vanskelige å skåre. Noen ganger må svarene vurderes og tolkes litt mer og sees i sammenheng med andre spørsmål for å kunne skåres. Summer opp skåringen og overfør skåren til skåringsarket.

Selve skåringsdelen er et hjelpemiddel for å se om det er bestemte områder hvor barnet skårer bedre eller svakere. Ved en ny test kan skåring vise om barnet etter en undervisningsperiode svarer på en annen måte og har lært noe siden den første kartleggingen. Barnet sammenlignes bare med seg selv. Det finnes ingen fasitsvar.”

KroppKunn er nå klar for salg – interesserte kan henvende seg til Habiliteringstjenesten i Hedmark, barneseksjonen.

Eksempel på tegning i KroppKunn

FRA FORSKNINGENS VERDEN:

Kvindens og mænds forbrug af pornografi ved masturbation:

- Hvor meget? Hvordan? Hvorfor? Og hvad kan vi bruge det til?

Av Gert Martin Hald; Cand. Psych., Ph.d. Sexologisk Klinik, Rigshospitalet og Københavns Universitet, Afdeling for Sundhedspsykologi

Indledning

Denne artikel omhandler mænd og kvinders forbrug af pornografi ved masturbation. Formålet med artiklen er tredelt, dels 1) At give et empirisk indblik i omfanget af mænd og kvinders forbrug af pornografi ved masturbation; 2) At skitsere *hvordan* og *hvorfor* pornografi eventuel inddrages ved masturbation og 3) At fremdrage nogle af de væsentligste kliniske implikationer heraf. Da samlede uddybende og metodologisk stringente undersøgelser relateret til formål 2 & 3 endnu er en udbredt mangelvare vil disse dele af artiklen bygge på en kombination af viden fra relaterede empiriske undersøgelser og erfaringer fra klinisk praksis.

Artiklen søger *ikke* at belyse eventuelle omdiskuterede effekter af pornografiforbrug (se evt. Hald, 2006; 2007; Hald & Malamuth (in press)). Ej heller skal artiklen forstås som et forsvar for eller angreb på pornografien.

Konklusionen på artiklen er klar. Der er stor forskel på mænd og kvinders forbrug af pornografi ved masturbation.

Mænds forbrug af pornografi er omfattende og pornografien en hjørnesten i den seksualitet mænd har med sig selv i forbindelse med masturbation. Dette synes ikke at være gældende for kvinder i samme omfang. *Hvordan* og *hvorfor* pornografi bruges ved masturbation synes at samle sig om temaer relateret til: stimulation, ophidselse, orgasme, lyst samt undersøgelse af seksualitet og kropslige reaktioner. De kliniske implikationer synes at samle sig om temaer relateret til: psykoseksuel edukation, behandling og undersøgelse af seksualitet og kropslige reaktioner.

Forbrug af pornografi ved masturbation

I en bemærkelsesværdig meta-analyse af kønsforskelle på 21 forskellige områder relateret til seksuelle attituder og adfærd konkluderer Oliver & Hyde (1993) at den største kønsforskel er at finde i incidensraten for masturbation med mænd som det mest 'flittige' af de to køn. Dette stemmer overens med senere undersøgelser (f.eks. Hald, 2006) der konsistent viser, at mænd som gruppe masturberer mere end kvinder uanset alder om end kvinder udviser en bredere vifte af masturbationsteknikker (Masters & Johnson, 1966). Kinsey (1953) og Kinsey,

Pomeroy, & Martin (1948) angav livstidsincidensraten for masturbation til henholdsvis 93% for mænd og 62% for kvinder. Senere undersøgelser har fundet andre tal men samme kønsforskel afhængig af kultur, aldersgruppe og undersøgelsesmetodik. Hald (2006, 2007) fandt således i en større repræsentativ spørgeskemaundersøgelse at 96,5% af mænd i alderen 18-30 rapporterede, at de havde prøvet at masturbere. Det tilsvarende tal for kvinder var 77.7%.

Disse forskelle i incidens og prævalensrater på masturbationsområdet genspejles i raterne for pornografiforbrug med mænd som de mest flittige forbrugere. I Hald (2006) rapporterede 97,8% af mændene og 79,5% af kvinderne således, at de på et eller andet tidspunkt i deres liv frivilligt havde set pornografi. Endvidere rapporterede godt 90% af mændene og 48% af kvinderne i undersøgelsen frivilligt at have set pornografi inden for det seneste ½ år (Se også tabel 1). Disse kønsforskelle findes også i tilsvarende komparative internationale undersøgelser om end med varierende procentuelle tal afhængig af kultur, aldersgrupper og undersøgelsesmetode (f.eks. Demaré, Lips, & Briere, 1993; Hammarén & Johansson, 2001; Janghorbani et al., 2003; Li & Michael, 1996; Rogala & Tydén, 2003; Træen, Spitznogle, & Beverfjord, 2004; Tyden, Olsson, & Haggström-Nordin, 2001). Interessant i denne forbindelse er, at nordiske unge jenter og gutter mellem 12-18 år angiver forskellige hovedmotiver for deres pornografiforbrug. Gutterne angiver hovedmotivet for at se pornografi som 1) masturbation (60%), 2) for sjovt (norsk: morsomt) 3) nysgerrighed. For jenternes vedkommende angives hovedmotivet i omvendt rækkefølge som 1) nysgerrighed, 2) for sjovt, 3) masturbation (19%) (Sørensen & Kjørholt, 2007).

Både mænd og kvinder masturberer og ser pornografi. Mænd gør dog begge dele i et væsentligt og signifikant større omfang end kvinderne om end der naturligvis også er individuelle forskelle

heri. Interessant i denne forbindelse er nærmere at undersøge sammenhængen mellem de to størrelser. Det vil altså sige sammenhængen mellem forbrug af pornografi på den ene side og masturbation på den anden side.

I tabel 1 fremgår det at i 48,2% af de tilfælde hvor unge danske mænd i alderen 18-30 år har seksuel aktivitet med sig selv f.eks. masturbation indgår der pornografi. Det samme tal for kvinder er 'kun' 8,7% (Hald, 2006). Om end der findes stor variation indenfor begge køn er tallet bemærkelsesværdigt og placerer pornografien som en naturlig hjørnesteen i den seksualitet mænd har med sig selv ved masturbation. Korrelationen mellem pornografiforbrug og masturbation er også signifikant forskellig for kvinder og mænd. For mænd er korrelationen således $r = 0.46$ og for kvinder $r = .38$ ($p < .05$). Det vil sige at for begge køn ser der ud til at være en moderat-stærk sammenhæng mellem pornografiforbrug og masturbation således at jo mere der masturberes jo mere pornografi bruges der - eller omvendt!

Vigtigt i denne sammenhæng er nemlig at huske på, at korrelationer ikke siger noget om årsag-virknings- eller retningsforholdet men alene noget om 'styrken' af sammenhængen mellem variabler. For yderligere diskussion af ovennævnte kønsforskelle henvises til Hald (2006, 2007), Hald & Malamuth (in press), Sørensen & Kjørholt (2007) og Sørensen & Knudsen (2006).

Tabel 1^a

Kønsforskelle i masturbationsmønstre og pornografiforbrug

Variable	Mænd (n = 316)	Kvinder (n = 372)	Tests	Effect size Cohen's <i>d</i>
Har nogensinde set pornografi (i%)				
Ja	97.8 (316)	79.5 (372)	$\chi^2 = 54.46^*$, <i>df</i> = 1	.59
Nej	2.2 (316)	20.5 (372)		
Hvis Ja: Har set pornografi indenfor de(n) seneste (i %):			U = 17,087*, <i>df</i> = 3	1.11
6 måneder	92.2 (309)	60.0 (295)		
Måned	82.5 (309)	33.6 (295)		
Uge	63.4 (309)	13.6 (295)		
24 timer	26.2 (309)	3.1 (295)		
Pornografiforbrug (i %) ^{b,c}			U = 16,934*, <i>df</i> = 3	1.12
Mindre end 1 gang per måned	15.3 (281)	51.4 (275)		
1-2 gange per måned	17.1 (281)	30.3 (275)		
1-2 gange per uge	28.8 (281)	11.4 (275)		
3+ gange per uge	38.8 (281)	6.9 (275)		
Pornografiforbrug (i minutter per uge) ^{b,c}				
M	80.8 (285)	21.9 (260)	t = 9.08*, <i>df</i> = 412	.89
SD	98.1 (285)	46.3 (260)		
Masturbation (i %)			U = 23,469*, <i>df</i> = 3	1.08
Masturberer ikke	3.5 (314)	22.3 (368)		
Mindre end 1 gang per uge	15.0 (314)	45.9 (368)		
1-3 gange per uge	46.8 (314)	28.0 (368)		
4+ gange per uge	34.7 (314)	3.8 (368)		
<i>Antal af gange hvor pornografi har været involveret ved seksuel aktivitet alene f.eks. masturbation (i %) ^{b,c}</i>				
M	48.2 (305)	8.7 (284)	t = 14.74*, <i>df</i> = 542	1.27
SD	38.0 (305)	26.2 (284)		

Note. Manglende data ekskluderet. Antal i parents angiver n/cell. Det vil sige antal respondenter, der har svaret på spørgsmålet.

^a Resultaterne bygger på en repræsentativ spørge skemaundersøgelse af 1002 unge danske mænd (501) og kvinder (501) mellem 18-30 år foretaget i perioden 2003-2006 i hele Danmark. Den endelige repsonsrate for mænd var 65,6% (*n* = 316) og for kvinder 78% (*n* = 372). For mere se også Hald (2006, 2007).

^b Kun respondenter der indikerede *nogensinde* at have set pornografi blev inkluderet i analysen.

^c Resultater basseret på forbrug gennem de seneste 6 måneder.

* *p* < .001.

Hvordan bruges pornografi ved masturbation?

Forenkelt opstillet kan der opstilles 4 måder hvorpå pornografi kan integreres i masturbationsekvensen. Som: 1) Ren stimulation, 2) Ledsaget stimulation, 3) Instruktion, 4) Kombinationer af 1, 2 og 3.

Ved *ren stimulation* forstås, at pornografien alene udgør det stimulumateriale forbrugeren masturberer til. Pornografien, dets indhold og dets repræsentationer integreres her i masturbationssekvensen uden ledsagende fantasier, forestillinger, tanker etc. ud over selv-stimulationen. Et eksempel herpå er forbrugere der surfer pornografi på Internettet, mens der masturberes men uden at dette ledsages af egne indre fantasier, forestillinger, tanker etc. Der er således ikke rigtigt noget 'uden for skærmen' der ledsager det der foregår 'indenfor skærmen'. Pornografien får derfor en meget central rolle i masturbationsekvensen.

Ved *ledsaget stimulation* forstås, at pornografien i større eller mindre grad er ledsaget af private fantasier, forestillinger, tanker, rollesubstitutioner etc. Eksempler herpå er forbrugere, der forestiller sig modellerne i andre roller/positioner, substituere modellerne med sig selv eller andre, parallelt tænker på egne seksuelle oplevelser, erfaringer, fantasier etc. Ved ledsaget stimulation får pornografien således ofte en mindre central rolle i masturbationen og udgør en proportionel mere begrænset del af stimulumaterialet. Det der foregår 'indenfor skærmen' ledsages således af noget 'uden for skærmen'. Hermed ikke sagt, at pornografien nødvendigvis bliver mindre vigtig i masturbationssekvensen idet det, for nogle forbrugere, godt kan tænkes at egne forestillinger, tanker etc. ikke ville blive aktiveret i masturbationsekvensen uden de pornografiske stimuli.

Ved *instruktion* er det hovedsageligt masturbationsteknikken der er fokus på i det pornografiske materiale. Det være sig i form af indlæring, ændring

eller integration af nye teknikker eller anderledes måder at masturbere på. Et eksempel herpå kan være forbrugere, der ønsker at inddrage sexlejetøj i masturbationsekvensen men er usikker på hvilke muligheder der er eller hvordan disse kan implementeres og søger 'svar' i pornografien.

Kombinationer af ovenstående dækker over, at masturbationen ofte har forskellige faser, hvor forskellige former for stimulation er hensigtsmæssige eller ønskelige. For eksempel kan man forestille sig forbrugere der i starten af masturbationssekvensen bruger pornografien som *ren stimulation* men efterhånden går over i *ledsaget stimulation* og parallelt med pornografieksposeringen fantasierer om selv at være aktør eller se andre f.eks. deres partner som aktør. I kombinationen er det således fuldt muligt at gå ud og ind af de forskellige integrationsformer eller have disse eksisterende parallelt. Et eksempel på sidstnævnte er forbrugere, der søger nye masturbationsteknikker (instruktion) men som samtidig bliver ophidset (ren stimulation) af det de ser og selv begynder at masturbere og fantasere samtidig med deres pornografieksposering (ledsaget stimulation) og afsøgning af masturbationsteknikker.

Hvorfor bruges pornografi ved masturbation?

Ovenfor blev det skitseret, *hvordan* pornografi kunne indgå i masturbationssekvensen. I det følgende vil mønten blive vendt og der vil blive set på *hvorfor* pornografien bruges i masturbationssekvensen.

Pornografien bruges oftest i masturbationssekvensen til at *skabe, vedligeholde* og/eller *øge ophidselsen* frem mod udløsning. Dette kan ske på forskellig vis jævnfør begreberne om 'ren' og 'ledsaget' stimulation ovenfor. I forlængelse heraf bruges pornografien også ofte til at *skabe, igangsætte, fastholde* og/eller *genkalde seksuel lyst, motivation,*

fantasier, tanker, forestillinger, erfaringer etc. Elementer som ofte er centrale, afgørende og/eller nødvendige for en succesfuld masturbationssekvens. I forbindelse med behandling af visse almene sexologiske problemstillinger som f.eks. anorgasme er brug af pornografi ved masturbation ofte en af de muligheder hvis effekt undersøges i forhold til skabelse eller intensivering af seksuel lyst, ophidselse, fantasier og orgasme.

Pornografi bruges også ved masturbation som *undersøgelsesredskab* til egen krop og seksualitet. Eksempelvis til afsøgning af tændningsmønstre og kropslige reaktioner.

Sidst men ikke mindst bruges pornografien ved masturbation også som en *erstatning for en partner* eller af ren *dovenskab* (norsk: latskap). I forbindelse med sidstnævnte kan det eksempelvis være hurtigere og kræve mindre energi at se på pornografi ved masturbation end selv at skulle til at generere adækvate seksuelle fantasier, forestillinger etc. frem mod udløsning.

Pornografi kan altså i forbindelse med masturbation have mange forskellige funktioner. Det er i den forbindelse vigtigt at understrege, at den funktion pornografi og masturbation potentielt kan have enten hver for sig eller i kombination ikke altid er hensigtsmæssig. Dette ses eksempelvis, når pornografi og/eller masturbation bruges som virkelighedsflugt, forsvar mod intimitet eller når de indgår som uhensigtsmæssige elementer i lidelser såsom afhængighed, hyperseksualitet, depression, OCD og andre angst- og tvangstilstande etc.

Kliniske implikationer: Hvad kan vi bruge dette til?

De kliniske implikationer afhænger naturligvis af profession, klient/patient gruppe og formål med behandling.

For det første kan resultaterne bruges ved psykoseksuel edukation. For eksempel kan der af og til opleves bekymring, skyld og skam omkring

forbruget af pornografi ved masturbation fra forbrugeren eller partners side fordi dette opleves som unormalt. Indeværende tal kan være med til at mindske denne bekymring, skyld og skam ved at normalisere forbruget. Ligeledes kan resultaterne være med til at understrege at det ikke kun er specielle (perverse) grupper af folk eller subkulturer, der forbruger porno i forbindelse med masturbation – dertil er prævalensraterne simpelthen for høje – jævnfør i øvrigt her normaliseringsbegrebet.

For det andet kan teorierne om *hvordan* og *hvorfor* pornografi kan integreres ved masturbation være en mulig inspirationskilde som led i behandlingen af nogle former for seksuelle dysfunktioner f.eks. anorgasme.

For det tredje kan integration af pornografi ved masturbation være en mulighed i afsøgningen af individuelle tændningsmønstre, kropslige reaktioner eller andre former for undersøgelse af krop og seksualitet i forbindelse med masturbation.

Overordnet set kan resultaterne bruges konstruktiv i klinisk praksis. Dette er ikke det samme som at sige at de *skal* bruges eller pornografi og masturbation nødvendigvis *skal* kædes sammen. Ej heller er intentionen med de kliniske implikationer entydigt at fokusere på eventuelle positive aspekter og konstruktive muligheder ved brug af pornografi ved masturbation eller entydigt at normalisere samspillet mellem disse to størrelser. Som nævnt kan pornografiforbrug og/eller masturbation også potentielt være en del af en problematik, lidelse eller syndrom som eksempelvis ved personlighedsforstyrrelser, intimitetsproblematikker, hyperseksualitet, afhængighed, depression, angst- og tvangslidelser etc. (se også Hald, 2005).

Behandleren er således forpligtet til – som altid – at overveje fordele og ulemper ved at integrere pornografi og masturbation i forhold til person, tid, sted og problem. Grundlaget for dette er blandt andet en viden om omfanget af forbrug af

pornografi ved masturbation, kønsforskelle heri samt hvordan og hvorfor pornografi bruges ved masturbation. Dette håber jeg artiklen har bidraget til at give et indblik i.

Litteraturliste

- Demaré, D., Lips, H. M., & Briere, J. Sexually violent pornography, anti-women attitudes and sexual aggression: A structural equation model. *Journal of Research in Personality*, 27, 285-300.
- Hald, G. M. (2006). Gender differences in pornography consumption among young heterosexual Danish adults. *Archives of Sexual Behavior*, 35, 577-585.
- Hald G. M. (2007). *Pornography consumption – A study of prevalence rates, consumption patterns, and effects*. Århus, Denmark: Fællestrykkeriet for Sundhedsvidenskab, Aarhus Universitet.
- Hald, G. M., Malamuth, N. M. (in press). Self-perceived effects of pornography consumption. *Archives of Sexual Behavior*.
- Hammarén, N., & Johansson, T. (2001). *Youth and sexuality in transition*. Skövde: University of Skövde.
- Janghorbani, M., Lam, T. H., & The Youth Sexuality Study Task Force. (2003). Sexual media use by young adults in Hong Kong: Prevalence and associated factors. *Archives of Sexual Behavior*, 32, 545-553.
- Kinsey, A. (1953). *Sexual Behavior in the Human Female*. Philadelphia, Pa: W.B. Saunders Co.
- Kinsey, A., Pomeroy, W., & Martin, C. (1948). *Sexual Behavior in the Human Male*. Philadelphia, Pa: W.B. Saunders Co.
- Li, Q. D., & Michael, R. (1996). Pornography as a source of sex information for college students in fraternities and sororities. *Journal of Health Education*, 2, 165-169.
- Masters, W. H., Johnson, V. E. (1966). *Human Sexual Response*. Boston, Mass: Little, Brown & Company.
- Oliver, M. B., & Hyde, J. S. (2001). Gender differences in sexuality: A meta-analysis. In R. F. Baumeister (Eds.), *Social psychology and human sexuality*. Philadelphia: Psychology Press.
- Rogala, C., & Tydén, T. (2003). Does pornography influence young women's sexual behavior? *Women's Health Issues*, 13, 39-43.
- Sørensen, A.D., & Kjørholt, V.S. (2007). *Unge, køn og pornografi i Norden – Kvantitative studier: Generation P? – Et kvantitativt studie af nordiske unges forhold til pornografi (Youth, gender, and pornography in Scandinavia – Quantitative studies: Generation P? – A quantitative study of Scandinavians Youths' relationship to pornography)*. Nordisk Ministerråd, København, Denmark: Nordisk Ministeråd.
- Sørensen, A.D., & Knudsen, S.V. (2006). *Unge, køn og pornografi i Norden – Slutrapport (Youth, gender, and pornography in Scandinavia – Final Report)*. Nordisk Ministerråd, København, Denmark: Nordisk Ministeråd.
- Træen, B., Spitznogle, K., & Beverfjord, A. (2004). Attitudes and use of pornography in the Norwegian population 2002. *Journal of Sex Research*, 41, 193-200.
- Tyden, T., Olsson, S. E., & Haggstrom-Nordin, E. (2001). Improved use of contraceptives, attitudes towards pornography, and sexual harrassment among female university students. *Women's Health Issues*, 11, 87-94.

Sexologi:

Ansvarlig utgiver: Norsk forening for klinisk sexologi, NFKS. www.nfks.no

Redaktør (dette nummer): Peter Zachariassen
Kasserer: Knut Andreassen
Redaksjon: Mette Wallace, Lars Ekeland
Korrektur: Mette Wallace, Lars Ekeland & Peter Zachariassen
Layout: Peter Zachariassen

Neste nummer: November 2008
Materialfrist: 15. oktober 2008
Materialet sendes til: Peter Zachariassen; vamedlem1@nfks.no
Redaksjonen forbeholder seg retten til å forkorte innlegg.

Vi trenger nye redaksjonsmedlemmer!
Er du interessert – og har du kanskje også litt IT-kompetanse...?
Ta kontakt med Peter Zachariassen på mail: vamedlem1@nfks.no

Ser du etter kalenderen?
Den ligger på www.nfks.no – underside Kalender.

